

É. H. H. H.

Bibliák a Székelyföldön

A 70 éves Csíki Székely Múzeum millenneumi kiállítása

Johann Gutenberg születésének 600. évfordulójára

**Megjelent a bukaresti Művelődési Minisztérium Nemzeti Kisebbségek
Igazgatósága, Hargita Megye Művelődési Felügyelősége, valamint a Városi
Önkormányzat és a Csíki Székely Múzeum támogatásával**

**A borítón: János evangélista és tanítványa Prohor
(Szurhádi Evangélium, 1354)**

BIBLIÁK A SZÉKELYFÖLDÖN

(XIV-XVII. SZÁZAD)

KIÁLLÍTÁS A CSÍKI SZÉKELY MÚZEUMBAN
2000. NOVEMBER 28. – 2001. OKTÓBER 1.

CSÍKSZEREDA
2000

A kiállítást rendezte, a katalógust írta és szerkesztette:
MUCKENHAUPT ERZSÉBET

A Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárának anyagát
válogatta RÓTH ANDRÁS

Előszó
FT. TAMÁS JÓZSEF PÜSPÖK

Lektorálta
SZŐCS JÁNOS

Fotók
NAGY GYÖNGYVÉR, UDVARDI ÁRPÁD

Könyvek konzerválása és részben restaurálása:
BENEDEK ÉVA

Német nyelvű fordítás
IMRE ARANKA

Másolatok
SZABÓ ANDRÁS, BENEDEK ÉVA

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale nr. 4987
BIBLIÁK A SZÉKELYFÖLDÖN. KIÁLLÍTÁS (2000; Miercurea Ciuc)
Bibliák a Székelyföldön; (XIV-XVII. század):
kiállítás a Csíki Székely Múzeumban: 2000. November 28 - 2001. Október 1./
ed.: Muckenhaupt Erzsébet.-
Csíkszereda [Miercurea-Ciuc]: Tipographic, 2000
60 p.; 24 x 17 cm. Bibliogr.
ISBN 973-99785-3-3
I. Muckenhaupt Erzsébet

TARTALOM

ELŐSZÓ (Tamás József)	7
BEVEZETÉS (Muckenhaupt Erzsébet)	11
KATALÓGUS (Muckenhaupt Erzsébet)	13
Kódexek	15
Ösnyomtatványok	17
XVI. századi Bibliák	18
XVII. századi Bibliák	27
Poliglott Bibliák	30
Biblia-magyarázatok	32
Zsoltárok, zsoltár-magyarázatok	37
Konkordanciák	41
Magyar Szentíráások	44
Irodalom	55
Rövidítések és intézmények jegyzéke	56
Idegen nyelvű összefoglalók	57

ELŐSZÓ

Jöjjetek, nézzétek meg.

Jn 1, 39

„Ez a könyv a Mózes bokra

Isten szíve dobog benne.”

Gárdonyi Géza: Írás a Bibliába

A gyulafehérvári papnevelő intézet növendéke voltam már, amikor (1962 – 1968) egy Újszövetségi Szentíráásra szert tehettem. S amikor egy teljes Szentírást mondhattam magaménak, akkor már pap voltam.

Az 1989 – es fordulat előtt összesen négyszer jártam Magyarországon, nem mintha többször nem akartam volna menni, de csak ennyiszer kaptam útlevelet. A határnál a visszautazáskor mindig megkérdezték: Biblia és pornó van-e nálam. Megdöbbenő volt nemcsak az, hogy a Bibliát egyszerre, egy sorba helyezve emlegették a pornóval, hanem az is, hogy egyformán tiltott behozatali cikk volt. Ilyen időket éltünk akkor.

Hála Istennek, hogy ma már másképp van, és lehetőség van erre a gazdag, szép kiállításra is, amely ennek a kettős jubileumi esztendőnek rangos rendezvénye szeretne lenni.

Bibliák a Székelyföldön (XIV – XVII. század) címet viseli e kiállítás. Nagyon gazdag anyag tárul benne elénk, holott a meglévő anyag csak válogatva kerülhetett a vitrin alá. E kiállítás így is tanúja annak, hogy olyan nép élt és él itt, amelynek életében meghatározó szerepet játszott és játszik Isten ígéje.

A kiállítás jobb megértéséhez egy kis ismertetőt szeretnék felvázolni a Bibliáról, ahogy arról mi, hívő emberek gondolkodunk.

A BIBLIA elnevezés jelentése *könyv*. A szó eredete görög. A Biblia nem a szó mai értelmében vett könyv, hanem az eredeti görög jelentésnek megfelelően könyvek gyűjteménye. A Biblia azoknak a könyveknek gyűjteménye, amelyeket a zsidóság és a kereszténység szenteknek és Istentől sugalmazottaknak fogad el, s mint ilyeneket, a hit és erkölcs mércéjének tekint. A Bibliát különleges szent jellege miatt SZENTÍRÁSnak is nevezzük.

A zsidó és keresztény Biblia terjedelme nem azonos. A zsidók szent könyvei az Izrael népének adott isteni kinyilatkoztatást tartalmazzák és a kereszténység előtti időben, Izrael vallási közösségében keletkeztek. A kereszténység a zsidóság Bibliáját szent és Istentől sugalmazottnak tartja, de mellettük hasonló isteni tekintélyt és kötelező erőt tulajdonít az ősegyházban kb. Kr.u. 50 és 120 között keletkezett írásoknak, amelyek Jézus életéről s tanításáról tanúskodnak, szerzőik pedig az apostolok, illetve az apostolok tanítványai. Ennek megfelelően a kereszténység a Biblia könyveit két részre osztja: az *Ószövetségre*, amely a zsidóság Bibliáját foglalja magába és az *Újszövetségre*, amely az apostoli írásokat tartalmazza.

Az Ószövetség könyvei a Kr.u. I. század végén, II. század elején véglegesedtek. Ez a tény egybeesik Jeruzsálem és a templom lerombolása

(Kr.u. 70) utáni időszakban a zsidó közösség újrászerveződésével. Nincs már többé templom és a benne végzett kultusz is megszűnt, s így a szent iratok felé irányult fokozottabb módon is a figyelem és alapvető jelentőséget nyert. A zsidó források az ószövetségi könyvek lezárását összekapcsolják a jabnei (görögül Iamnia) zsinattal. Jabne helység a palesztinai tengerparti síkságon, Kr.u. 70 – 135 között a főtanács székhelye és a kezdődő rabbinizmus központja volt.

A kereszténység a görög nyelven beszélő világban terjedt el, ezért az Egyház az Ószövetség görög fordítását, a Septuagintát vette át, s vele együtt az alexandriai kánonban többletként tartalmazott könyveket is: a Tóbiás, Judit, Makkabeusok 1–2, Bölcsesség, Jézus Sirák fia és Baruk könyvét, s ezen felül az Eszter és Dániel könyvéhez fűzött görög nyelvű kiegészítéseket.

A római katolikus Egyház végérvényesen a trienti zsinaton határozta meg a Biblia Ó – és Újszövetségi könyveinek számát. A zsinat ősi egyházi hagyományra és használatra hivatkozva sugalmazott írásoknak tekinti az alexandriai kánonban pluszként szereplő hét könyvet is, s így az ószövetségi Biblia összesen 45 könyvet számlál. A katolikus szentírástudomány megkülönböztet protokanonikus (elsőkánoni) és deuterokanonikus (második kánoni) könyveket. Protokanonikus könyveknek nevezi azokat, amelyeknek a szent könyvek gyűjteményéhez való tartozásáról sosem merült fel kétely. Ezek egybeesnek a héber nyelvű Bibliában, vagyis a zsidó kánonban található írásokkal. Deuterokanonikusnak viszont azokat nevezi, amelyeknek isteni sugalmazottságát valahol vagy valamikor vitatták. Az Ószövetség esetében ezek megegyeznek a Septuagintából többletként átvett írásokkal. A reformáció egyházai csak a héber Bibliában tartalmazott írásokat fogadják el kánoninak.

Az újszövetségi Szentírás 27, tartalmát és műfaját tekintve különböző iratgyűjtemény. Az első négy könyv történeti könyv: Jézus életét, tanítását, szenvedését és megdicsőülését mondja el. Az ötödik könyv szintén történeti: az Apostolok Cselekedetei. Arról számol be, hogy három évtized apostoli munkája során hogyan bontakozott ki és terjedt el Jézus műve, az Egyház az egész római birodalomban. Az apostoli levelek a felmerülő problémákra az apostolok írásban adott válaszát, tanítását foglalja magába. A Jelenések Könyve, mint prófétai könyv elsősorban az első keresztényekre szakadt üldözések idején, de minden üldözés idején vigaszt és erősítést akar adni.

Még két tényt szeretnék kiemelni a Bibliával kapcsolatban:

- a Biblia az emberiség egyik legrégebb és legrégebb megmaradt könyve. Egyes könyveit kb. háromezer évvel ezelőtt írták, a legújabbak is közel kétezer évesek;

- a Biblia ma is a világ legolvasottabb könyve. Az Egyesült Biblia Társulat által 2000 februárjában kiadott adatok szerint a teljes Bibliát (Ó – és Újszövetséget) 371 nyelvre fordították már le. A teljes Újszövetséget pedig 1331 nyelvre. A teljes Biblia, plusz a Bibliának bizonyos részei, könyvei eddig 2233 nyelven és nyelvjáráson jelentek meg.

Visszatérve a kiállításra: értékesnek és szépnek mondhatjuk. Igazában azonban akkor lesz értékes és szép, ha Arany János felhívását követjük: *„Vidd a Bibliát házádba és beviszed vele a férj szeretetét, a feleség hűségét, a gyermekek engedelmességét, megnyhíted a család baját, megsza porítod a család örömet.”*

Tamás József püspök

BEVEZETŐ

Köszöntjük a Látogatót a Csíki Székely Múzeum millenneumi régikönyvkiállítása alkalmából. Az írott és nyomtatott betű otthonába, a Gutenberg Galaxisba hívjuk meg vendégeinket, közelebről a XIV-XVII. századi Bibliák világába.

A Csíki Székely Múzeum alapításának 70. évfordulóján rendezett Biblia-kiállítással, Johann Gutenberg, az európai szedésnyomás feltalálója emlékének tisztelgünk, születésének 600. évében. A székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtárral közös kiállításunk egyben azoknak a rendezvényeknek a sorába tartozik, amelyeket Európa-szerte a jubiláris 2000. évnek és a magyar millenniumnak szentelnek. Válogatásunkban a legértékesebb XIV-XVII. századi kéziratos és nyomtatott Bibliák közül azok kerülnek bemutatásra, amelyek néhány székelyföldi gyűjtemény, a Csíki Székely Múzeum, a székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, valamint egyes parókiák féltve őrzött kincsei.

A Bibliák a következő csoportosításban láthatók a kiállításon: kódexek (XIV. sz.), ősnymtatványok, XVI. századi, ezután XVII. századi, továbbá többnyelvű (poliglott) Bibliák. A sort biblia-magyarázatok, kéziratos és nyomtatott magyar nyelvű Szentírások, zsoltárok, bibliai konkordanciák, és a Biblia teológiai szótárjai zárják.

A legrégibb kiállított könyv másolata egy örmény nyelvű illuminált *Evangeliumnak*, amely 1354-ben a krími örmény diaszpóra hírneves művelődési és gazdasági központjában, Szurhátban készült. Ugyancsak a XIV. században másoltak egy latin nyelvű kiállított zsoltártöredéket is. XV. századi az *Apor-kódex*, amely a *Bécsi* és a *Müncheni Kódex* mellett a legrégibb magyar nyelvű bibliafordítás részleteit tartalmazza. A kiállított kódexek között fellelhető az 1526-1528. évi igen becses magyar nyelvemlék, a *Székelyudvarhelyi Kódex* is, amelyben az Ótestamentum Judit könyve olvasható.

Az első Bibliát Johann Gutenberg 1455-ben Mainzban nyomtatta ki. Ma ebből a ritka és értékes nyomtatványból néhány többé-kevésbé teljes példányt és töredéket őriznek. Gyűjteményeinkben, sajnos, nincsen Gutenbergnek egyetlen Bibliája, sőt Biblia-töredéke sem, van azonban az 1478-1498 közötti időből 10 híres európai nyomda és kiadó által nyomtatott Bibliánk. Ezek közül bemutatásra kerül csupán egy 1478-ban Velencében kiadott, valamint egy 1487-ben Nürnbergben kinyomtatott latin nyelvű Szentírás.

A tárlaton látható latin, héber, görög, örmény, szír és magyar nyelven nyomtatott Bibliák a XIV-XVII. századi keresztény gondolkodás és kultúra kifejezői, a humanizmus, a reformáció és ellenreformáció különböző irányzatainak szellemi hatását mutatják. Azok fordítását, szerkesztését és magyarázatát a szent atyák (Joannes Chrysostomus, Sanctus Ambrosius, Thomas de Aquino), illetve koruk kiváló szerzői (Nicolaus de Lyra, Erasmus Rotterdamus, Theodore de Bče, Martin Luther, Eobanus Hessus, Johann

Dietenberger, Johann Buxtorf, Immanuel Tremellius, Arias Montanus, Santes Pagninus, François du Jon, Jean Calvin, Joannes Cocceius, Károlyi Gáspár, Káldi György, Pázmány Péter, stb.) valósították meg.

A kiállított könyvek olyan híres nyomdák és kiadók termékei, mint a nürnbergi Anton Koberger, a párizsi és genfi Estienne, az amszterdami Plantin és Blaeu nyomdája. A művek a különleges grafikai kivitelezésük, a betűformák és illusztrációk elenganciája, szépsége révén is magukra vonják a látogatók figyelmét. A bemutatott kódexek és nyomtatványok azonban nem csupán régiségük, tartalmuk vagy díszítésük révén tarthatnak számot a látogatók vagy kutatók érdeklődésére, egyedi sajátosságaik miatt is figyelemre méltók: művészi értékű történeti kötésekbe foglalták őket, egykori tulajdonosaik bejegyzései színes képet nyújtanak a kor társadalmi és szellemi légköréről, hűen tükrözik a Bibliák vándorútját, olvasótól olvasóig. Az egykori tulajdonosok és olvasók névbejegyzései teszik a múltunk iránt érdeklődő kutató számára lehetővé, hogy tisztázza merre jártak, és kinek a kezén fordulhattak meg a gyűjteményeinkben található Bibliák sok évszázados életútjuk során. A kiállított Bibliák részint nevezetes könyvtárakból származnak, részint névtelen könyvgyűjtők tulajdonában voltak egykor. Továbbá a Bibliákban olvasható kézírásos kommentárok, az egykori olvasók széljegyzetei hozzásegítik a mai olvasót, hogy következtetéseket vonjon le az egykori gondolkodásmódról és műveltségről, illetve különböző szellemi áramlatok hatásáról és terjedéséről. Ezek mind olyan tényezők, amelyek növelik a tárlaton látható Bibliáink szellemi értékét.

A Biblia-kiállításhoz kapcsolódóan összeállított katalógus nem egy szokványos, száraz, leltárkönyvszerű tárlatvezető. Arra törekedtünk ugyanis, hogy olyan szempontok szerint válogassuk ki a bemutatásra kerülő 63 művet, hogy azok reprezentálják a különböző korszakok Szentírástörténetét és könyvkultúráját. A vallás-, művelődés-, művészet- és könyvtörténeti utalások is arra szolgálnak, hogy közelebb kerüljünk ahhoz a világhoz, amelynek ezek a könyvek szellemi és tárgyi alkotásai, múltunk örökségéhez, hogy általuk a jelenben gazdagodhassunk. Teljességre, sajnos, több okból sem vállalkozhattunk, sem a gyűjteményeink bemutatását, sem pedig a népszerűsítő, vagy tudományos leírását illetően. Mindazonáltal bízunk abban, hogy a látogatót és az olvasót mégis csak sikerül gazdagítani könyvtáraink szellemi kincseivel.

Evangelium. Szurhát, 1354 (GyÖKPIbKv 85.)

KÓDEXEK

1. EVANGÉLIUM. Szurhát, 1354.

Gazdagon díszített örmény nyelvű papírkódex másolata. Székelyföldi gyűjteményeink legrégebbi fennmaradt Szentírása, amely a 4 evangélium szövegét tartalmazza. Másolta és illuminálta 1354-ben Gohártás Szurhát városban, a krími félszigeti örmény diaszpóra egyik legjelentősebb művelődési központjában. Az eredeti kéziratot XVII. századi papírtáblás, vaknyomásos, „alla graeca” típusú bőrkötés védi.

A világ első keresztény állama az örményeké volt. Az örmény bibliafordítás az V. század első felében készült szír szöveg alapján. A fordítást Meszrop Mastoc (362k.-440) készítette, aki egyben az örmény ábécé megalkotója is.

GyÖKPlbKv 85.

2. PSALTERIUM. XIV. század.

A restaurálás folyamán a Biblia bázeli, a Nicolaus Kesslernél 1487-ben megjelent példányának reneszánsz kötéséből kiemelt papírkódex-töredék. Az 1-6. zsoltár részeit tartalmazza.

CsSzM T1/b

Evangélium. Szurhát, 1354 (GyÖKPlbKv 85.)

ŐSNYOMTATVÁNYOK

A könyvnyomtatás első, mintegy ötven évében, 1500. december 31-ig megjelent műveket nevezzük ősnymtatványnak, latinul incunabulumnak. Johannes Gutenberg (1400k.-1468) találmánya, a betűöntéssel előállított szétszedhető betűkészlet, és a segítségével szedett és nyomtatott szöveg hatalmas változást eredményezett a könyvkultúrában mind formai, mind tartalmi vonatkozásban. Sorra alakultak Európa-szerte a nyomdák, s megrendelőik között előkelő helyet foglalt el az egyház, hiszen misekönyvekre, breviáriumokra, bibliákra állandóan szükség volt. Tematikailag is bővült a kiadványok köre, a humanisták hamar felismerték az új technika kínálta lehetőséget. Sorra jelentek meg a klasszikus görög-római szerzők munkái, megindult a kolostorok könyvtáraiban a kéziratok rendszeres kutatása, s egyre nagyobb igény mutatkozott egyes szerzők műveinek összkiadására, és a szövegkritikai kutatásokra. A XV. század második felének termékeit világszerte megkülönböztetett megbecsüléssel tartják nyilván. 1455 - re teszi a kutatás az első európai nyomtatott könyv, a Gutenberg által nyomtatott 42 soros Biblia megjelenését. A 42 soros Bibliából a kutatás szerint mintegy 180 példány készülhetett a mainzi műhelyben, ma mintegy 48 többé-kevésbé teljes példányát és számos töredékét ismerjük. Székelyföldi gyűjteményeinkben, sajnos, eddig még egyetlen levél sem bukkant elő ebből az igen értékes nyomtatványból. Ellenben könyvtárainkban 96 ősnymtatvány kutatható, közülük 10 latin nyelvű Szentírás. A kiállításon két Biblia látható, ezek Velencében, Leonhard Wildnél, valamint Nürnbergben, Anton Kobergernél jelentek meg 1478, illetve 1487-ben.

1. BIBLIA. Venezia, Leonhard Wild, pro Nicolao von Frankfurt, 1478.

Gyűjteményeink legrégebbi nyomtatott Bibliája. A kötet rubrikált, egyszerű monochrom és polichrom iniciálék díszítik. 1664-től kezdődően a csíksomlyói ferencesek könyvtárához tartozott. A XV. századi fatáblás, vaknyomásos, barna, reneszánsz stílusú bőrkötése a XV-XVI. században készült.

CsSzM 6244

2. BIBLIA. Cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos S. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering. – Nicolaus de Lyra: Contra perfidiam Iudaeorum. Pars 3. Nürnberg, Anton Koberger, 3. Dec. 1487.

Szentírás Nicolaus de Lyra (mgh. 1349) minorita szerzetes kommentárjaival. A párizsi egyetem professzoraként egzegetikát, Szentírás-értelmezést tanított. A skolasztikus teológus majdnem az összes szentírási könyvhöz írt értelmezéseket, s művei a XIV-XVI. században tankönyvként, illetve alapvető kézikönyvként szolgáltak. A könyvnyomtatás előtti korból azokat nagy

példányszámban másolták, 700 kézírata maradt fenn. A XV. század közepe és a XVI. század első fele között több mint 100 kiadást ért meg. Gyűjteményeink hat XV. századi nyomtatványa őrizte meg postilláit. A kiváló egzegéta azt tanította, hogy a szentírási szövegek betűszerinti és misztikus értelme között mutatkozó különbséget helyesen kell felfogni, és azt a mindennapok gyakorlatában is alkalmazni szükséges. Halála után felfogását Paulus Burgensis 1100 *Aditiones*-ében támadta. Nicolaus helyett rendtársa, Matthias Doering (mgh. 1469) utasította vissza a támadást és védte meg Nicolaus álláspontját a *Defensorum Postillae* című művében. Nicolaus de Lyra *Postillae*-it többnyire ezzel a két írással adták ki. A késő skolasztika korában egzegetikai munkássága összeköti a középkor és az újkor szentírásertelmezését.

A kiállított kötet rubrikált, monochrom iniciálék díszítik. 1560-ban Jakab Téglás Károly erdélyi könyvgyűjtő vásárolta a templom számára, 1590-ben a háromszéki kilyéni iskola rektora olvasta. Lapjain igen szép XVII. századi magyar nyelvű halotti prédikáció található. A becses nyomtatvány a csíksomlyói ferencesek könyvtárából származik. Gótikus kötése 1487–1515 között egy világi augsburgi könyvkötő műhelyben készült.

CsSzM 6173

XVI. SZÁZADI BIBLIÁK

Illusztrált Bibliák

1. BIBLIA cum concordantiis Veteris et Novi Testamenti... correcta et emendata. (Ed. Albertus Castellanus et Gabriello Bruno.) - Venetiis [Venezia], Lucantonius de Giunta, 1511.

Az udvarhelyi református kollégium könyvtárának a kötete volt. Papírtáblás félbőrkötése 1758-ban készült.

A bemutatott oldal a Teremtés hat napját ábrázolja.

HRMTKv 5859

2. NOVI TESTAMENTI D.Erasmi Roterodami aeditio postrema scripturae concordantiis accurate illustrata... - Moguntiae [Mainz], excudebat Ivo Schoeffer, (1535).

1561-ben erdélyi (brassói) olvasmány, 1693-ban Johannes Weis könyve, majd a XVIII. században a csíksomlyói ferencesek könyvtárába került. XVI. századi német típusú reneszánsz stílusú bőrkötésben van.

A kinyitott oldalon az Angyali üdvözetet ábrázoló fametszetes illusztráció látható.

CsSzM 2232

3. BIBLIA sacra... – Lugduni [Lyon], apud Guilelmum Boule, 1542.

1620-ban Sárközi Miklós adományozta a könyvet testvérének, Sárközi Jánosnak. Ezután 1650-ben Dési Szász Erzsébet, majd 1671-ben Ebeczki Pál csíki plébános Bibliája volt. A XVIII. század elejétől a csíksomlyói ferencesek könyvtárához tartozott. Fatáblás, aranyozott, lengyel típusú késő reneszánsz stílusú bőrkötése, G. S. számára, 1607-ben készült. Magyar könyvkötő munkája. A kinyitott oldal fametszetén Judit és Holofernesz látható.

CsSzM 2230

A Teremtés hat napja. (Biblia. Venezia, 1511. HRMTKv 5859.)

Az Angyali üdvözlét. (Novum Testamentum. Mainz, 1535. (CsSzM 2232.)

4. TESTAMENTI NOVI editio vulgata. - Parisiis [Paris], apud Iolandam Bonhomme, 1551.

1657-ben Szentgyörgyi Csíki István könyve, 1664-től a csíksomlyói ferencesek olvasmánya. Fatáblás, vaknyomásos reneszánsz stílusú bőrkötése XVI-XVII. századi.

A könyvet Jézust Heródes, ill. Pilátus előtt ábrázoló illusztrációknál nyitottuk ki.

CsSzM 2219

5. NOVUM TESTAMENTUM. – Lugduni [Lyon], excudebat Theobaldus Ancelin, 1582.

A csíksomlyói ferencesek könyvtárából származik. Korábbi possessora Toldalagi János. XVII. századi átmeneti reneszánsz-barokk stílusban díszített vaknyomásos, erdélyi bőrkötés védi.

A kinyitott lapon a metszeten az Apokalipszis Napba öltözött Asszonya és a hétfejű sárkány látható.

CsSzM 2218

6. BIBLIA SACRA. – Venezia, Lucantonio Giunta, 1519.

Kájoni János (1629/1630-1687) tudós ferences atya Bibliája.

1671-ben Kájoni János adományozta a könyvet a csíksomlyói ferences kolostornak. 1673-ben Fr. Martinus Róka olvasta. Átmeneti reneszánsz-barokk stílusban díszített fatáblás, vaknyomásos, fekete bőrkötése erdélyi műhely terméke a XVII. századból.

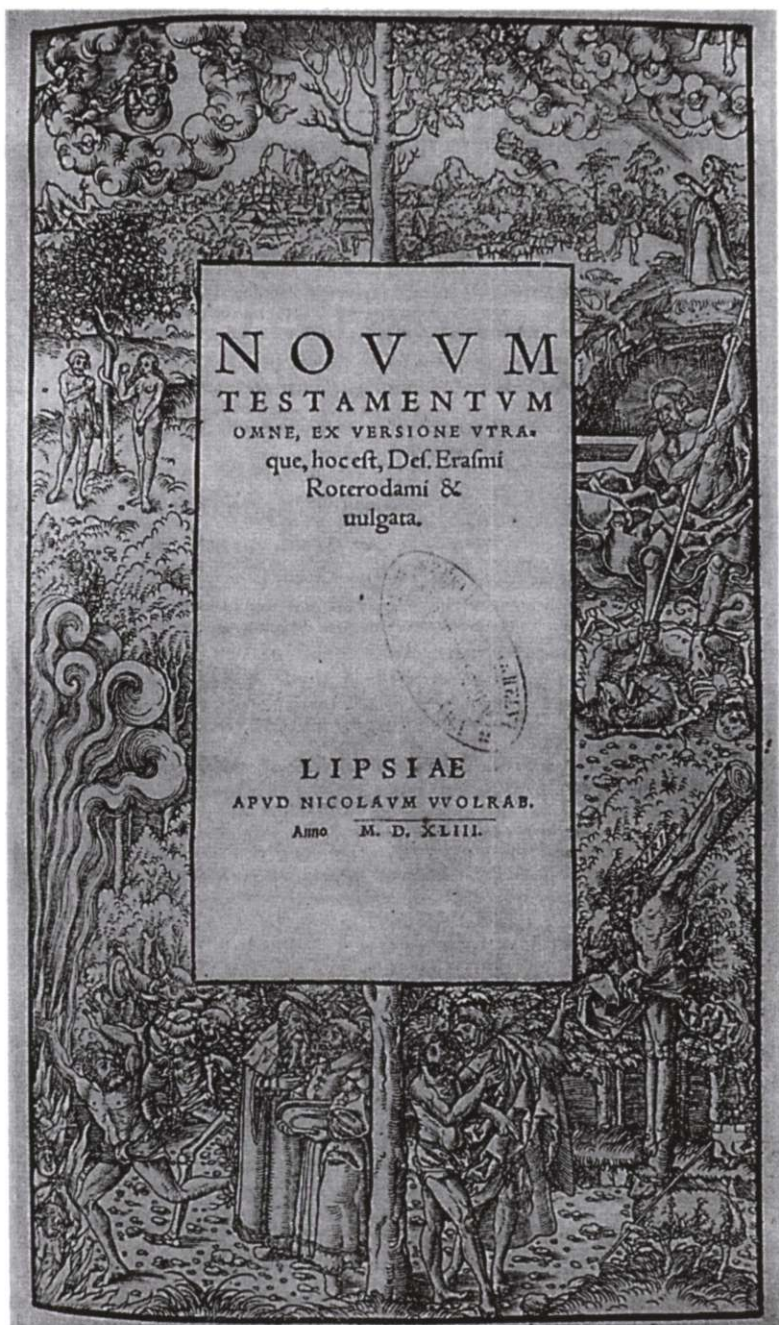
A kinyitott lapon az illusztráció Jézus születését és a pásztorok imádatát ábrázolja.

CsSzM 2231

A humanizmus és a reformáció

A humanizmus volt a reformáció tudományos előkészítője. Elindult az ókori szerzők kéziratainak felkutatása és kiadása, hatalmas lendületet vett az ókori nyelvek tanulmányozása (klasszikus görög és keleti nyelvek, elsősorban a héber és a szír). Erasmus Rotterdamus (1469-1536) németalföldi író, humanista, filológus és pedagógus, Párizsban képzett teológus, a skolasztika kritikusa. Miután bejárta Európát, 1514-ben Bázelen telepedett le, ahol Johann Frobenius nyomdájában adta ki saját műveit. Jeromost mint példaképet követve, gondozta a Biblia szövegét, így adta ki a görög nyelvű Újszövetséget (1516), latinra fordította, valamint parafrázist írt Szent Pálnak a Rómaiakhoz írt leveléhez (1517), a Katolikus levelekhez (1517-1521), az evangéliumokhoz

(1522) és az Apostolok Cselekedeteihez (1524), magyarázatot fűzött a Zsoltárokhoz. 1521 és 1530 között az egyházatyák (Cyprianus, Ambrosius, Hilarius, Ireneus, Origenes, Augustinus, Joannes Chrysostomus) szövegein is dolgozott, és sorra kiadta műveiket. Munkásságán, az általa javított és gondozott szövegeken teológusok nemzedékei nőttek fel. Az itt bemutatott kötetek is adalékok hatástörténetéhez.

Novum Testamentum. Leipzig, 1543. (HRMTKv 6159.)

1. NOVUM TESTAMENTUM omne, ex versione utraque, hoc est, Des. Erasmi Roterodami et vulgata. - Lipsiae [Leipzig], apud Nicolaum Wolrab, 1543.

Összekötve az Ószövetségi résszel. 1701-ben ajándékozta a könyvet az udvarhelyi református kollégiumnak Dániel Lóránd. Előző possessora Telegdi János volt (XVII. század). A papírtáblás, vaknyomásos, késő reneszánsz stílusú kötése erdélyi mester munkája a XVIII. századból.

HRMTKv 6159.

2. MARLORATUS, Augustinus: Novi Testamenti catholica expositio ecclesiastica... sive Bibliotheca expositionum Novi Testamenti... Editio quinta... - Genevae [Genève], apud Petrum Sanctandream, 1593

XVI. század végi német típusú reneszánsz stílusú fatáblás, vaknyomásos bőrkötés.

A táblákat német típusú palmetta, az evangélisták (Máté, Márk, Lukács, János) feliratos képei, valamint a reformátorok (Luther, Melancton, Hus, Erasmus) medalionos portréi díszítik. Szilágyi Sámuel (mgh. 1771) a reformátusok bécsi ügyvivője, később Edélyben a Királyi Tábla ülnöke adományozta a könyvet (1746) az udvarhelyi kollégiumnak.

HRMTKv 138.

3. TESTAMENTUM NOVUM, sive Novum Foedus Jesu Christi D.N. cuius Graeco contextui respondet interpretationes duae. Ed., trad. Théodore de Bèze. - [Genève], Henricus Stephanus, 1589.

Fotó a háttérben.

Gyűjtőkötet, egybekötve az 1596. évi hanai kiadású Ószövetséggel. Az udvarhelyi kollégium könyvtárából származik. Papírtáblás, vaknyomásos díszítésű bőrkötése 1753-ban készült Követsi Pál udvarhelyi polgár költségén.

Théodore de Bèze (1519-1605) francia protestáns teológus is foglalkozott a szentírási szövegek kutatásával, szövegkritikájával és fordításával. Kódexek után kutatott, hogy minél régebbi kéziratok alapján javíthassa ki a szentírási szövegeket. Az ő tulajdonában volt a VI. századi görög és latin nyelvű ún. *Codex Bezae Cantabrigensis* (az evangéliumokat és az Apostolok Cselekedeteit tartalmazza), melyet 1581-ben a Cambridge-i egyetemnek ajándékozott. Bèze ennek alapján is revideálta az Újszövetség görög szövegét. Fontosak még a francia nyelvű zsoltárfordításai, amelyek azonban nem érik el Clement Marot (1496-1544) fordításainak színvonalát. Mindkettő műve hatott Szenci Molnár Albert magyar nyelvű átköltésére.

HRMTKv 6057, 13.448.

A XVI. század a bibliafordítás és - kiadás nagy korszaka volt. A reformáció nagyban elősegítette a nemzeti nyelvű fordítások megszületését. Ezek közül legjelentősebb Martin Luther (1483-1546) görögből és héberből fordított német nyelvű Bibliája. Ez volt a modern német próza első igazi irodalmi alkotása, ebből született meg a német irodalmi nyelv. Luther vállalkozása új fejezetet nyitott a Szentírás modern európai fordításában is. Elsőként 1522-ben az Újszövetség fordítása jelent meg, majd 1522-1534 között az Ószövetség egyes könyvei következtek. Az első teljes Luther-Bibliát 1534-ben adták ki Hans Lufft wittenbergi nyomdájában. Az Újszövetséget az Erasmus által revideált görög szövege alapján ültette át németre, ehhez pedig még felhasználta Santes Pagnino (mgh. 1541) fordítását. Az Ószövetséget a héber Biblia 3. összkiadása alapján fordította le (Brescia, 1494), de a Septuaginta (LXX) görög szövegét is figyelembe vette.

1. LUTHER, Martinus: Tomus sextus omnium operum... continens Enarrationes in primum librum Mose, fontem librorum Propheticonum et Apostolicorum, plenas salutaris et christianae eruditionis. - Witebergae [Wittenberg], excudebat Laurentius Schuenck, 1561.

XVI. századi fatáblás, német reneszánsz stílusú bőrkötés.

A vaknyomásos, bibliai jelenetekkel (Jáel és Sziszera, Judit és Holofernesz (lemezbélyegzők), az Angyali üdvözlés, Krisztus születése, a Keresztrefeszítés, a Feltámadás (görgető)), díszített kötés Thomas Krüger wittenbergi könyvkötő műhelyében készült. A kötet XVII. századi ismert tulajdonosai Adamus Teutsch és Vásárhelyi István (1698). A könyvet Nagyajtai Cserey János és Cserey Jánosné Zathureczki Emília adományozta a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumnak. SzNMKv 39.991

2. MELACHIM id est, Regum libri duo posteriores cum commentariis Petri Martyris Vermilii Florentini sacrarum literarum in Schola Tigurina professoris in primum totum et secundi priora XI. capita, et Ioannis Wolphii Tigurini in secundi quatuordecim ultima capita. - Tiguri [Zürich], excudebat Christophorus Froschoverus, impensis Roberti Camberi, 1581.

Az Ószövetségnek a Királyok második könyve, Pietro Martire Vermigli és Johannes Wolf zürichi tanárok kommentárjával. A kötet Tolnai Fabricius István (1630-1690) könyvtárából került az udvarhelyi kollégium könyvtárába (1693 k.). A korabeli Erdély egyik legképzettebb és legmegbecsültebb orvosa 1658-1662 között Utrechtben, Franekerában, Groningenben és Londonban teológiát tanult és ugyanakkor orvosi képezést is szerzett, 1665-től Kolozsváron élt, az ifjúság legkedveltebb professzoraként a református kollégiumban filozófiát és teológiát tanított. Egyben a korabeli Erdély egyik legkeresettebb és legmegbecsültebb orvosa. A nyomtatványt egyszerű XVII-XVIII. századi papírtáblás bőrkötés takarja.

HRMTKv 7.

TESTAMENTVM NOVVM,

SIVE

Nouum Fœdus Iesu Christi, D. N.

Cuius Græco contextui respondent interpretationes duæ: vna, vetus:
altera, THEODORI BEZÆ, nunc
quartò diligenter ab eo recognita.

*Eiusdem Annotationes, quas in idem hac quarta edit. accuratè recognouit, & accessione
non parua locupletauit: ut docebunt asterisci margini apppositi, necnon eius
ad lectorem epistolium.*

HÆC QUARTA EDITIO, propter accessiones non paucas,
duos Indices nouos habet: quorum prior priori parti,
posterior posteriori subiunctus est.

SEORSVM EDETVR

Recensio earundem in diuersis Noui Testamenti locis vocum (vulgò
CONCORDANTIÆ NOVI TESTAMENTI)
cui etiam operam multum lectori profuturam idem Theodorus Beza
& quidam alij impenderunt.

*Pucy illus.
1884.*

M. D. LXXXIX.

Sixto-Clementina-kiadások

A Biblia nagyrészt Szent Jeromostól származó latin fordítása a *Vulgata* ("általánosan ismert"), amelyet elterjedtsége miatt neveztek így. A Vulgátát fogadta el a tridenti zsinat dekrétuma (1546. április 8.) egyházi, zsinati és teológiai használatra hitelesnek. Az V. Sixtus pápa által javított kiadása a *Sixtina* (1590), ezt dolgoztatta át VIII. Kelemen pápa (1592). 1604-től Kelemen pápa nevével is kiadták (*Sixto-Clementina*).

1. BIBLIA sacra vulgatae editionis Sixti V. Pont. Max. iussu recognita et Clementis VIII. auctoritate edita. – Lugduni [Lyon], sumptibus Haeredum Guilielmi Rouillii, (ex Typographia Irenaei Barlet), 1609.

A kötet a csíksomlyói ferencesek könyvtárából származik. 1669-ben Frater Orbán használatában volt. A papírtáblás, vaknyomásos, barokk stílusban díszített bőrkötése a csíksomlyói ferences könyvkötő műhelyben készült a XVIII. század végén.

CsSzM 2205.

2. BIBLIA sacra vulgatae editionis Sixti V. Pont. Max. iussu recognita et Clementis VIII. auctoritate edita. – Lugduni [Lyon], sumptibus Ioannis Iullieron, 1614.

Csíksomlyói vaknyomásos bőrkötés.

A XVII. századi fatáblás, átmeneti reneszánsz- barokk stílusú kötés Csíksomlyón, a ferences zárda könyvkötő műhelyének terméke. A XVII. század második felében a könyv Bedő István tulajdonát képezte, majd a csíksomlyói ferences könyvtárba került.

CsSzM 2212.

3. BIBLIA sacra vulgatae editionis Sixti V. Pont. M. iussu recognita, et Clementis VIII. auctoritate edita. - Coloniae Agrippinae [Köln], sumptibus Haeredum Bernardi Gualteri et Sociorum, 1647.

Damokos Kázmér és Kájoni János ferences atyák Bibliája.

1655-ben a Biblia P. Damokos Kázmér (1606-1677), az erdélyi ferences kuzstódia őre használatában volt, majd 1679-ben P. Kájoni János olvasta. A XVII. századi fatáblás, vaknyomásos díszítésű, késő reneszánsz stílusú bőrkötése a csíksomlyói ferences zárda könyvkötő műhelyének az alkotása.

CsSzM 2216.

Kájoni János és Damokos Kázmér ferences atyák Bibliája
(Biblia. Köln, 1647. CsSzM 2216.)

4. BIBLIA sacra Testamentum Veteris, ab Immanuele Tremellio et F. Junio ex Hebraeo Latine redditum, et Testamentum Novum, a Theodoro Beza e Graeco in Latinum versum. – Amsterodami [Amsterdam], apud Guilielmum Iansonium Caesium, 1628.

Immanuel Tremellius (1510-1580), François du Jon (1545-1602), Théodore de Bèze (1519-1605) hittudósok, humanista filológusok fordításai (héber és görög nyelvből), vagy kommentárjai alapján Amszterdamban kiadott latin nyelvű Biblia.

Pataki Pál (1816-1875) udvarhelyi tanár ajándékozta a Bibliát az udvarhelyi református kollégium könyvtárának.

HRMTKv 2640.

Héber nyelvű Bibliák

1. BIBLIA Testamenti Veteris idiomate authentico expressa... latinisque summariis vel lemmatibus illustrata, opera atque studio David Clodii... - Francofurti ad Moenum [Frankfurt am Main], typis et impensis Balthasaris Christophori Wustii, 1677.

A Teleki Józsefné Árva Bethlen Kata (1700-1759) költségén vásárolt könyv (1744) az udvarhelyi református kollégium könyvtárából származik. Kötése egyszerű papírtáblás pergamen.

HRMTKv 5803.

2. SACRA BIBLIA Hebraea... Labore et studio Joh. Georg. Nisselii... - Lugduni Batavorum [Leiden], sumptibus et typis Nisselianis, 1662.

Árva Bethlen Kata vásárolta a kötetet 1744-ben a udvarhelyi református kollégium részére. Azelőtt Johannes Hess, illetve Dálnoki Sándor erdővidéki esperes (1769-1784) könyve volt (1741). XVIII. századi fatáblás bőrkötése van.

HRMKv 5891.

Görög nyelvű Bibliák

1. TÉS KAINÉS Diathékés. Novum Testamentum. Obscuriorum vocum et quorundam loquendi generum accuratas partim sua, partim aliorum interpretationes margini adscripsit Henricus Stephanus. Editio tertia. Anno 1604.

A francia nyomdász, könyvkiadó és humanista tudósdinasztia tagja, Henri Estienne (1531-1598) gondozásában kiadott görög nyelvű Újszövetség. 1790-ben Ziegler János ajándékozta a könyvet az udvarhelyi kollégiumnak. XVII. századi papírtáblás pergamenkötés borítja.

HRMTKv 6819.

2. TÉS KAINÉS Diathékés. Novum Testamentum. Editio nova... Studio et labore Stephani Curcellaei. – Amstelodami [Amsterdam], ex Typographia Blaviana, 1685.

Az udvarhelyi református kollégium könyvét papírtáblás pergamenkötés takarja.

HRMTKv 6552.

Poliglott Bibliák

A Szentírás többnyelvű szövege a bibliai szövegkritika segédeszköze, ugyanis az oszlopokban egymás mellett álló, különböző nyelvű szövegek megkönnyítik egy meghatározott szöveg, többnyire a Vulgata rekonstrukcióját. A XVI-XVII. században megjelentek a kutatások eredményeit összefoglaló poliglott Bibliák. Négy híres poliglott-kiadás még a mai tudományos kutatás számára is fontos forrás és segédeszköz. Az ún. *Complutumi poliglotta* F. Ximenez bíboros vezetésével készült 1513-1517-ben Alcalában (megjelent 6 kötetben). Az *Antwerpeni poliglottát* vagy a *Biblia Regiát* II. Fülöp spanyol király kezdeményezésére nyomták Antwerpenben, 1569-1572-ben (8 kötet, Arias Montanus kiadásában, a híres Plantin-nyomdában). A *Párizsi poliglotta* J. Morin irányításával 1629-1645-ben készült 10 kötetben. Végül a *Londoni poliglotta* B. Walton gondozásában jelent meg Londonban 1653-1657 között 6 kötetben. A poliglott Bibliák általában adják a nem latin szöveg interlineáris (sorok közti) latin fordítását is. Gyűjteményeinkben nincs példány ezekből a híres poliglott-kiadásokból, azonban található több kétnyelvű más Biblia-kiadás (héber-latin, görög-latin, szír-latin). Ezekből állítottunk össze egy csokrot.

1. BIBLIA HEBRAICA, cum interlineari interpretatione Latina Xantis Pagnini Lucensis... atque alia Ben. Ariae Montani Hispalensis, aliorumque collato studio... - Officina Plantiniana Raphelengii, 1611-1613.

À híres németalföldi Plantin nyomdában Santes Pagnino (mgh. 1541) és Benito Arias Montano (1527k.-1598) gondozásában, latin-héber párhuzamos szöveggel kiadott Biblia. A kötetet a XVII. század második felében szerezte meg Utrechtben Vásárhelyi N. István. 1733-tól a héber Szentírás Zágoni Márton újtordai református pap könyvtárát gazdagította, majd halála után (1786) a Zágoni gyűjtemény további 154 kötetével az udvarhelyi kollégium könyvtárába került. XVII. századi pergamenkötése van.

HRMTKv 5819.

2. BIBLIORUM pars Graeca quae Hebraice non invenitur, cum interliniari interpretatione Latina, ex Bibliis complutensibus deprompta. (Ed. Benito Arias Montano.) - Ex Officina Plantiniana Raphelengii, 1612-1613.

Benito Arias Montano gondozásában és a *Complutumi poliglott Biblia* alapján, a németalföldi Plantin nyomdában kiadott latin-görög nyelvű Biblia. Ugyancsak Vásárhelyi N. István szerezte meg a könyvet 1678-ban, Utrechtben. 1733-tól ez a kötet is Zágoni Márton újtordai református pap tulajdonában volt, aki könyvtárát az alma mater iránti szeretetből az udvarhelyi református kollégiumnak adományozta. XVIII. századi papírtáblás bőrkötés védi.

HRMTKv 680.

3. TÉS KAINÉS Diathékés. Novum Testamentum cum versione Latina Ariae Montani. Ed. Johannes Leusden. - Amstelodami [Amsterdam], ex Officina Wetsteniana, (studio, typis ac sumptibus Henrici Wetstenii, Kalendis Martiis), 1698.

Görög-latin párhuzamos szöveggel kiadott Újszövetség. A kötet az udvarhelyi református kollégium könyvtárából származik. A bejegyzések szerint előbb Zajzon Mihály, majd Miskoltzi József kendilónai lekipásztor (1757) és dési esperes, ezután Székely János (1802) és Beke János (1810) voltak a könyv possessorai. XVII-XVIII. századi pergamenkötésben van. A bemutatott oldal térképe Pál apostol missziós útjait ábrázolja.

HRMTKv 6422.

4. NOVUM TESTAMENTUM Syriace, cum punctis vocalibus et versione Latina Matthaei ita adornata... Accurante Aegidio Gutbirio...- Hamburgi [Hamburg], typis et impensis Authoris, 1664.

Szír nyelvű Újszövetség. Az evangéliumok közül, csak Máté evangéliumának van szír-latin nyelvű párhuzamos szövege. Az udvarhelyi kollégium könyvtárából származik, kötése hiányzik.

HRMTKv 6791.

BIBLIA-MAGYARÁZATOK

1. ECK, Johann: Homiliarum... adversus... nostri temporis haereticos, super Evangelia de tempore, ab adventu, usque ad Pascha. Tomus primus. - Parisiis [Paris], apud Galeotum a Prato, 1574.

XVI. századi nagyszombati kötés.

A könyv fatáblás, vaknyomásos, szignált (C.H.), német típusú reneszánsz bőrkötése 1585-ben készült Nagyszombatban, Telegdi Miklós katolikus nyomdája mellett működő könyvkötő műhelyben. A keretben a megsemmisített erények görgetője húzódik, míg a középmezőt címeres-medalionos görgető tölti ki három sorban. Az előtáblán látható superexlibris (A.T./1585) a kötet XVI. századi possessorára utal. A könyvnek 1595-ben is magyarországi tulajdonosa volt (Joannes Sabariensis), majd 1664-től a csíksomlyói ferencesek könyvtárába került.

Johann Eck (1486-1543) a reformáció legismertebb, legeredményesebb és leggyűlöltebb ellenfeleinek egyike volt. Ismertebbek a Luther, Melanchton és Zwingli ellen kiadott munkái, azonban prédikációkat is írt. A kiállításon az állandó ünnepekre szóló 1574-ben, Párizsban nyomtatott beszédei láthatók (egybekötve a *Homiliák* második részével, amelyek szintén Párizsban jelentek meg 1579-ben).

CsSzM 670.

2. GREGORIUS I., papa: Homelie quadraginta... de diversis lectionis evangeliis... - Parisiis [Paris], Joannes Barbier, impensis Joannis Petit, 1511.

Nagy Szent Gergely pápa (540k.-604) bibliamagyarázó homíliái (összekötve az ugyancsak 1511-ben, Párizsban nyomtatott Ezekiel könyvét magyarázó homíliáival). A XVII. században a könyv a karansebesi jezsuitáké volt, majd a csíksomlyói ferences kolostor könyvtárába került (1677). Kötése XVI. század eleji fatáblás vaknyomásos, olasz reneszánsz stílusban díszített bőr.

CsSzM 3857-3858.

**3. RABANUS Maurus: Commentaria in Numeros libri IV.,
Deuteronomium lib. IV. – Coloniae [Köln], excudebat Johannes Praël, 1532.**

XVI. századi lengyel reneszánsz stílusú kötés.

A fatáblás, részben aranyozott, barna bőrkötés középmezőjében a gyermek Jézus áldásra emelt kézzel látható. A bal kezében gömböt tart.

Rabanus Maurus (784k.-856) bencés szerzetes, a fuldai kolostor apátja, mainzi érsek, korának egyik legnagyobb tudósa volt, bámulatosan ismerte a Szentírást, a Szentatyák munkáit és az egyházjogot. Híres szentírás-magyarázó volt. A kiállított művében a Számok könyvét, valamint a Második Törvénykönyvet magyarázza. A kötet a csíksomlyói ferencesek könyvtárából származik, 1664-ben szerepel a kolostori összeírásban.

CsSzM 2003.

4. AMBROSIUS, Sanctus: Commentarii in omnes Divi Pauli Epistolas, ex restitutione Desiderii Erasmi Roterodami diligenter recogniti. Adiecta est autem noviter ad Haebraeos epistola, eiusdem Autoris commentariis illustrata... – Antuerpiae [Antwerpen], apud Ioannem Steelfium, 1540.

Szent Ambrus (340k.-397) milánói püspök 19 szentírás-magyarázatot írt. Pál apostol leveleit magyarázó műve (Erasmus gondozásában) a csíksomlyói ferencesek olvasmánya volt, 1664-ben szerepel a helyi összeírásban. XVI. századi papírtáblás, vaknyomásos, német típusú reneszánsz bőrkötés takarja.

CsSzM 1903.

5. THOMAS de Aquino: Commentaria in Hieremiam... – Lugduni [Lyon], Joannes Crespin, 1531.

Kolligátum, egybekötött Aquinói Szent Tamás (1224/1225-1274) Domonkos-rendi egyházatya Izaiás és Jób könyvéhez írt kommentárjaival, amelyek szintén Lyonban jelentek meg 1531 és 1520-ban. A címlapon levő bejegyzés szerint a könyvet feltehetően egy magyar könyvgyűjtő (F.D.A.) vásárolta meg 1547-ben Velencében, majd 1548-ban be is kötötte. Fatáblás, részben aranyozott, reneszánsz stílusú bőrkötése magyarországi könyvkötő műhely terméke. A csíksomlyói ferencesek könyvtárából származik, 1669-ben található a kolostor jegyzékében.

CsSzM 1893-94.

6. JOANNES Chrysostomus: Homiliae LXXXIX. in Mathaeum. Trad. Anianus, Georgius Trapezuntius. Commentarium in Ioannem evangelium. Comment. Franciscus Aretinus. – Basileae [Basel], in aedibus Andreae Cratandri, 1522.

Aranyaszájú Szent János (344/354-407) görög író Máté és János evangéliumát magyarázó műve a somlyói ferencesek könyvtárából származik. A bejegyzések szerint a XVI-XVIII. században több possessora is volt: Ioannes Lebelius Theodidactus (XVI. sz.), M. Georgius Deidricius (1594) szebeni rektor, kolozsvári lelkipásztor, Stephanus Paulus, Jövedecsi András (XVII. sz.) kolozsvári unitárius pap, tanár, Kémenes István (1718) csíkszentmihályi plébános. Fatáblás, részben vaknyomásos, átmeneti gótikus-reneszánsz stílusban díszített félbőr kötése egy krakkói műhelyben készült a XVI. században.

CsSzM 1758.

7. CALVIN, Joannes: Commentarii in Isaiam prophetam... – Genevae [Genève], apud Joannem Crispinum, 1559.

XVI. századi szignált (H. S.) német típusú reneszánsz bőrkötés.

A fatáblás, vaknyomásos bőrkötést bibliai jelenetek is (Izsák áldozata, Jézus kereszttelése, a Keresztrefeszítés, a Feltámadás (görgető), Jáel és Sziszera (lemez)) díszítik. Az előtáblán olvasható superexlibris a könyv XVI. századi possessorára utal (M.V./1568).

Jean Calvin (1509-1564) Izajás próféta könyvét magyarázó műve, egybekötve a szerző Jeremiás és Dániel könyvét magyarázó munkáival, amelyek ugyancsak Genfben jelentek meg, 1563 és 1561-ben Jean Crespin, illetve Jean de Laon nyomdájában, Jean Budé és Charles de Jonvillers szerkesztésében. A kötet XVII. századi possessora Debreczeni István, 1710-ben Budai (Budaeus) András, majd 1722-től Zágoni Gábor székelyudvarhelyi református pap olvasmánya volt. Az utóbbi megőrzvegyűlt felesége adományozta a könyvet az udvarhelyi református kollégiumnak (1741).

HRMTKv 638, 40.835-836.

Joannes Calvin: **Praellectiones in librum prophetiarum Danielis**. Genčve, 1561.
(HRMTKv 638, 40.835-36.)

8. COCCEIUS, Johannes: Commentarius in Librum I. Jobi. Oratio exegetica de idea falsae et verae Ecclesiae, ex II. Tim. et III. – Franekeræ [Franeker], excudit Uldericus Balck, prostant Astelredami apud Joannem Jansonium, 1644.

Johannes Cocceius (1603-1669) német református teológus Jób első könyvét, valamint Pál apostol a Timóteushoz írt második levelét magyarázó műve. A franekeri és leideni teológiai tanár munkássága nagy hatással volt a Hollandiában tanuló erdélyi református diákokra, irányzata szerepet vitt a felvilágosodás előkészítésében. Leidenben Apáczai Csere János is hallgatója volt. A könyvet 1741-ben vásárolta meg Bethlen Imre kollégiumi főgondnok az udvarhelyi református kollégiumnak. XVII. századi kötése papírtáblás pergamen.

HRMTKv 155.

9. HEIDEGGER, Johannes Henricus: In Divi Johannis theologi Apocalypseos prophetiam de Babylone magna diatribae. Tomus prior. – Lugduni Batavorum [Leiden], apud Petrum van der Aa, 1687.

A Jelenések könyvét magyarázó munka. Johannes Henricus Heidegger (1633-1698) Cocceius és Descartes hatása alatt álló zürichi teológiai tanár, aki a gályákra hurcolt magyar protestáns lelkészek kiszabadítása érdekében is nagy és sikeres tevékenységet fejtett ki.

A bejegyzések szerint a könyvnek több possessora is volt: Samuel Veda, Beregszászi István, Komáromi Körmendi György (mgh. 1751) udvarhelyi professzor, Székely László (1716-1772) erdélyi kálvinista nemes. A könyv kötése XVIII. századi papírtáblás bőr, aranyozott gerinccel.

HRMTKv 363.

10. CHYTRAEUS, David: In Genesim enarratio, tradita Rostochii, ut ad lectionem Textus Biblicorum auditores invitarentur. – Vitebergae [Wittenberg], excudebat Johannes Crato, 1557.

David Chytraeus (1530-1600) lutheránus teológus (Melanchton tanítványa) bibliamagyarázó művét 1720-ban Lisznay I. Pál ajándékozta az udvarhelyi református kollégiumnak. XVI. századi papírtáblás, vaknyomásos, német típusú reneszánsz bőrkötés fedi.

HRMTKv 59.

ZSOLTÁRKÖNYVEK, ZSOLTÁR-MAGYARÁZATOK

1. HESSUS, Helius Eobanus: Psalterium Davidis carmine reditum... cum annotationibus Theodori Noribergensis... Cui accessit Ecclesiastes Salomonis eodem genere carminis redditus. - Lipsiae [Leipzig], in officina Haeredum Valentini Papae, 1559.

Eobanus Hessus (1488-1540) latinul író német humanista költőt a pásztori idilljei, epigrammái és költői levélgyűjteményei tették ismertté. Mint műfordító Homérosz Iliászát (1540) és Theokritosz idilljeit (1531) ültette át latinra, valamint zsoltárokat formált át a *Psalterium* c. gyűjteményében (1537) latin hexameteres versekké. A gyűjtemény 40 kiadást ért meg. A kiállításon a *Psalterium* (Zsoltárkönyv) 1559. évi lipcsei kiadása látható, egybekötve a Salamonnak tulajdonított Prédikátor könyvének verses parafrázisával. A kötet az 1730-ban alapított Csíksomlyói Mária Társulat könyvtáráé volt, majd a csíksomlyói ferencesek könyvtárába került. A XVI. századi fatáblás, vaknyomásos, szignált (F. D.), reneszánsz stílusú bőrkötése valószínűleg egy dél-nyugati németországi polgári műhelyben készült.

CsSzM 335.

2. BIBLIA Hebraea... hoc est Liber Psalmorum Hebraice. Editio nova cum annotationibus A. Hulsii Hildamontani. - Lugduni Batavorum [Leiden], ex Officina Ioannis Maire, 1650.

A héber-latin nyelvű zsoltáros könyv (Antonius Hulsius kommentárjaival) Gegesi Nemes Gábor (mgh. 1809) marosvásárhelyi parókus lelkész könyvtárához tartozott. Az udvarhelyszéki Szentlászlón született, papgyermek lehetett, az udvarhelyi kollégiumban járt. 1747-ben a kolozsvári református kollégiumban subscribált, 1749-ben Zürichben, majd 1750-51-ben Bernben tanult. 1752-től Marosvásárhelyen lelkészkedett. A 347 kötetes gyűjteménye 1810-ben került az udvarhelyi református kollégium könyvtárába. Papírtáblás pergamenkötése a XVII. században készült.

HRMTKv 5662

3. PSALTERIUM Romanum dispositum per hebdomadam ad normam Breviarii, ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restituti. Pii V. Pont. Max. iussu editi et Clementis VIII. primum, nunc denuo Urbani papae VIII. auctoritate recogniti... - Venetiis [Venezia], apud Cieras, 1672.

A kötet a csíksomlyói ferencesek könyvtárából származik. A XVIII. századi fatáblás, vaknyomásos díszítésű bőrkötése Csíksomlyón, a ferencesek könyvkötő műhelyében készült.

CsSzM 3742

4. ÖRMÉNY nyelvű zsoltáros könyv kommentárral. (Fordító és magyarázó Naabet fia Gulnasar). Velence, Naabiet de Gulnasar nyomdája, 1687.

Fametszetekkel gazdagon illusztrált zsoltáros könyv. Az örmény nyelvű bejegyzések szerint 1728-ban Ovagim családjának a könyve volt, majd a gyergyói örmény katolikus templom könyvtárába került. A papírtáblás, vaknyomásos, barokk stílusú bőrkötése a XVIII. században készült.

A GyÖKPIbKv 99.

Örmény nyelvű zsoltárköny. Venezia, 1687 (GyÖKPIbKv 99.)

5. PSALTER des Königlichen Propheten Davids samt den Lobgefängen der Heiligen Vätter und weisen Sprüchen Salomonis. Durch D. Johann Dietenberger verteutscht... - Sultzbach [Sulzbach], Druckts Abraham Lichtenthaler, 1700.

A német nyelvű zsoltárkönyv a csíksomlyói ferencesek könyvtárából származik. A zsoltárok fordítója Johann Dietenberger (1475-1537) Domonkos-rendi szerzetes, a frankfurti és koblenzi domonkos kolostorok perjele, a mainzi egyetem biblia professzora. Lefordította még német nyelvre az Ó- és Újszövetséget (Mainz, 1534) is. Népszerű zsoltárfordításának tíz kiadását ismerjük (1586-1751 között). Kötése XVIII. századi papírtáblás pergamen.

CsSzM 390.

6. TOFEUS Mihály: A Szent Soltarok Resolutioja, es azoknak az Erdelyi Fejedelmi Evangelica Reformata, udvari szent ecclesiara, lelek es igassag szerint valo szabasa... - Kolosvaratt, Veresegyházi Szentyel Mihály, 1683.

Zsoltármagyarázó prédikációs kötet. Tofeus Mihály (1624-1684) hollandiai tanulmányai (1646-1649), váradi és sárospataki tanárkodása után, 1665-től Apafi Mihály udvari papja, amj 1679-től erdélyi református püspök. Küzdött a coccejanizmus és karteizianizmus ellen, prédikációiban élesen bírálta a nemességet, egyházát gazdaságilag is erősítette, sokat tett a Biblia új magyar kiadása érdekében. A könyv a Csíksomlyói Római Katolikus Főgimnázium Tanári Könyvtárából származik. 1859-ben Fazakas Pál volt a könyv tulajdonosa. Egyszerű XVII. századi pergamenkötés fedi.

CsSzM 4239.

7. SZENT DAVID kiralynak es prophetanak szaz ötven Soltari, a francia noták szerint magyar versekre fordítottak Molnar Albert által. - Kolosvaratt, Veresegyházi Szentyel Mihály, 1681.

Szenci Molnár Albert (1574-1633) verses zsoltárfordítása. Tartalmazza a 150 bibliai zsoltár verses parafrázisát, amit Szenci Molnár Clement Marot (1496-1544) és Théodore de Bèze által szerkesztett psalterium dallamaira írt. A zsoltárok élén C.M. vagy T.B. betűkkel utal a francia verses zsoltárszövegek szerzőire. Az első versszakok hangjegyesek. Szenci életében a magyar Psalterium három kiadást ért meg. Először Hernbornban nyomtatta ki Hollós Kristóf 1607-ben, majd 1608-ban újból megjelentette Hanauban, a Bibliához kötve, Levinus Hulsius örökösének költségén. A harmadik kiadást a Biblia függelékeként nyomtatták ki 1612-ben Oppenheimban. Szenci munkájához Ambrosius Lobwasser (1515-1585) német zsoltárfordításának 1594-i lipcsei kiadását is használta. Emellett latin-magyar és magyar-latin szótára, valamint latin nyelvű magyar nyelvtana is úttörő munka, nagy hatással volt a magyar irodalmi nyelv és helyesírás további fejlődésére. A kiállított könyv az

udvarhelyi református kollégium könyvtárából származik, és egybekötött A Sz. David Prophetanak ékes rythmusu soltarival... c. kolozsvári nyomtatvánnyal (1680). XVIII-XIX. századi félbőr kötés borítja.

HRMTKv 90.

Szatmárnémeti Mihály: **Sz. Dávid Psalteriuma**. Kolozsvár, 1679 (HRMTKv 296.)

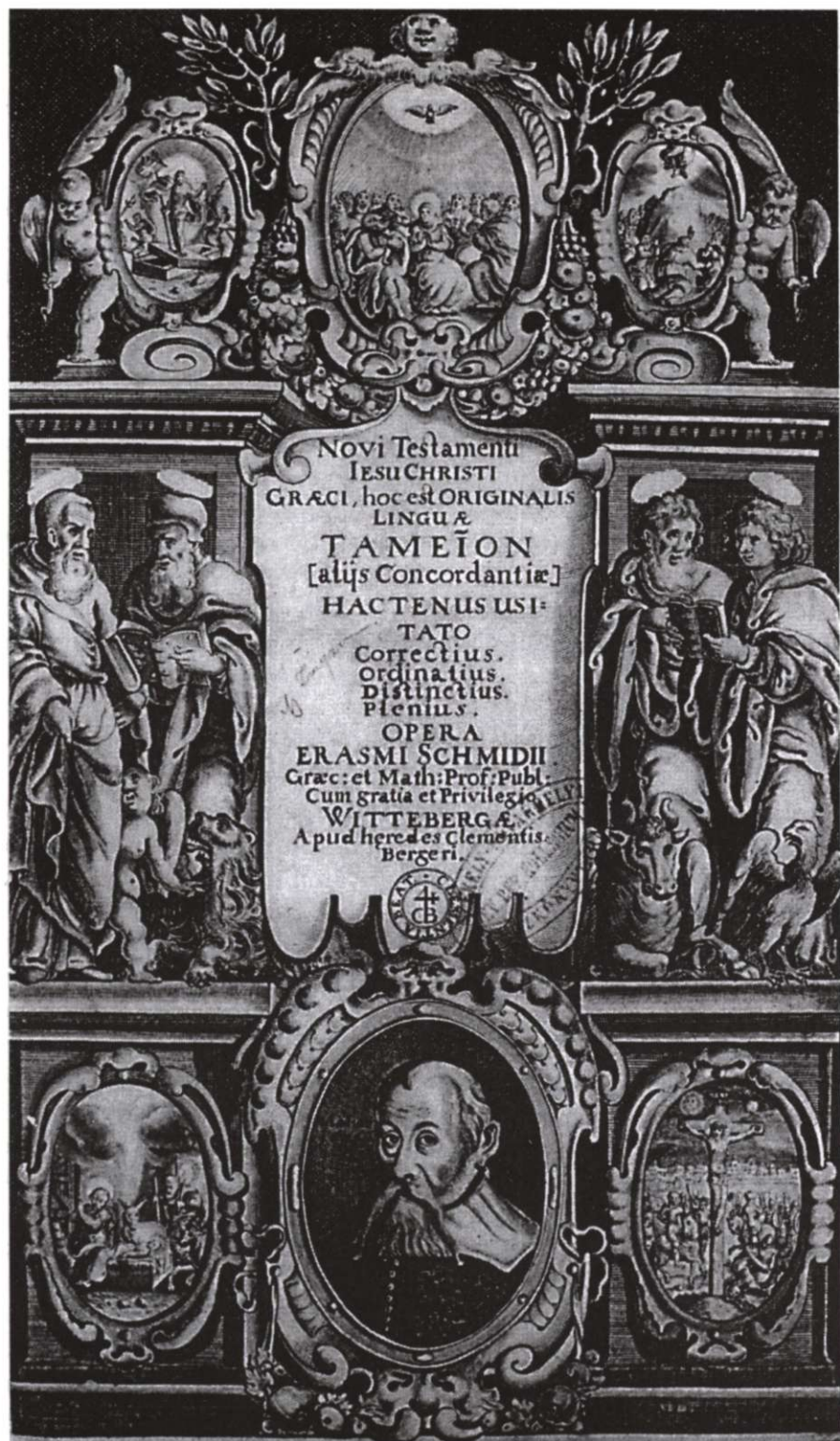
8. SZATMÁRNÉMETHI Mihály: Sz. Dávid Psalteriuma: avagy a CL. Soltároknak rövid el-osztása, magyarázattya, s azokból származott 550. tudományok által való meg-világosítása... - Colosvaratt, Veresegyházi Mihály által, 1679.

Szatmárnémethi Mihály (1638-1689) kolozsvári református lelkész zsoltsármagyarázó műve. A kötet II. Apafi Mihály (1676-1713) erdélyi fejedelem könyve volt. A Szebenben elraktározott Apafi-ingóságok (az Udvari Kamara által elrendelt) árverése idején a fejedelmi könyvtár is kalapács alá került (1726). Ekkor vásárolta meg a könyvet Dállyai W. György. Dállyai Nagyenyeden és a franekeri egyetemen tanult. Hazai tanulmányait befejezve Barcsai Zsigmond udvari papja lett. Külföldről hazatérve pedig egyházi pályán szolgált, 1760-1768-ban Lukafalva-Ilencfalva papja volt. A kötet Bethelen Imre kollégiumi főgondnok adománya révén került az udvarhelyi református kollégium könyvtárába. A fatáblás, szép, aranyozott díszítésű fekete bőrkötése Kolozsváron készült a XVII. század végén. A XVIII. században utólag barokk stílusban díszített gerincen G.G.K. iniciálék olvashatók, tehát a könyv Bethlenné Gyulai Kata könyvtárához tartozott. A kötés ünnepélyességét az izlésesen aranyozott és poncolt metszés emeli ki.

HRMTKv 296.

KONKORDANCIÁK

A konkordancia a Szentírásban előforduló szavak ábécérendbe állított gyűjteménye, lelőhellyel együtt. Fontos segédeszköz az egzegéták számára a Szentírás nyelvének és mondanivalójának tanulmányozásához, szónokok számára témájuk szentírási szövegeinek megkereséséhez. A szentírástudomány szerint az első, figyelemreméltó konkordanciát Hugo a Sancto Charo (mgh. 1263) készítette a Vulgata alapján ötszáz szerzetestársával együtt. Az ő szótárát vették alapul és fejlesztették tovább, többek között Konrad von Halberstadt és Giovanni da Segiovia a XIV. században. Az Ószövetség héber eredetijéhez az első konkordanciát a XV. században készítette Rabbi Isaac Nathan. Az 1523-ban kinyomtatott Nathan-féle konkordanciát javította és dolgozta át először Calasio ferences szerzetes (1621), majd Johannes Buxtorf (1599-1664), a bázeli egyetem héber nyelv professzora is (1632). Az Ószövetség közhasználatú görög szövegéhez, a Hetvenes fordításhoz is készültek konkordanciák. Közülük ismertebb Konrad Kircher szótára, ebben azonban a címszavak még héberül szerepelnek (Augsburg, 1602). A görög nyelvű Újszövetséghez összeállított konkordanciák közül a legkorábbi, amelyről tudomásunk van, Sixtus Betuleius szótára (Bázel, 1546). Robert Estienne újszövetségi görög konkordanciáját fia, Henri Estienne folytatta és adta ki 1594-ben, Genfben. A XVII. században Erasmus Schmidt készített újabb görög konkordanciát (1638), amelyet később többször is kiadtak.

Erasmus Schmidt: **Novi Testamenti Graeci tameion**. Wittenberg, 1638.
(HRMTKv 5581.)

1. BUXTORFUS, Johannes: Concordantiae Bibliorum Hebraicae, nova et artificiosa methodo dispositae, in locis innumeris depravatis emendatae, deficientibus plurimis expletæ, radicibus antea confusis distinctæ, et significatione vocum omnium Latina illustratæ... Accesserunt Novae concordantiae Chaldaicae omnium vocum, quae corpore Bibliorum Hebraico continentur... – Basileae [Basel], sumptibus et typis Ludovici König, 1632.

Az udvarhelyi református kollégium könyvtárából származik. A bejegyzések szerint a könyv XVII-XVIII. századi possessorai: Várallyai Dániel, Kobzos István (1658), Michael Langius (1720). XVII. századi papírtáblás, vaknyomásos pergamenkötés borítja.

HRMKv 5381.

2. SCHMIDT, Erasmus: Novi Testamenti Iesu Christi Graeci, hoc est, originalis linguae tameion (aliis concordantiae) hactenus usitato correctius, ordinatius, distinctius, plenius... – Wittebergae [Wittenberg], impensis haeredum Clementis Bergeri, ex officina typographica Jobi Wilhelmi Fincelii, 1638.

Az udvarhelyi református kollégium könyvtárából származik. Egyszerű, XVII. századi papírtáblás pergamenkötés takarja.

HRMTKv 5581.

3. ANTONIUS a Königstein: Concordantiae breviores omnium ferme materialium ex sacris bibliorum libris, non solum divini verbi concionatoribus, verum etiam studiosis omnibus summopere utiles ac necessariae... Aeditio tertia ab authore recognita et passim locupletata. – Coloniae [Köln], apud Petrum Quentell, 1533.

Bibliai teológiai szótár a csíksomlyói ferencesek könyvtárából. A bejegyzések szerint a könyv első ismert possessorja Joannes Neumeister (1534). 1695-ben a kötet a XII. században alapított klosterneuburgi Ágoston-rendi kanonokok kolostorának gazdag könyvtárában volt. A XVII. század végén P. Csató József Ferenc gyűjteményébe került. A fatáblás, vaknyomásos, reneszánsz stílusú bőrkötése a XVI. században készült C.M.B. boroszlói könyvkötő műhelyében.

CsSzM 1996.

MAGYAR SZENTÍRÁSOK

Kódexek

Az első magyar nyelvű Biblia három kódexben maradt ránk. Pécsi Tamás kamanci oltáros pap és Újlaki Bálint belcsényi plébános, akik 1399-1441 között a prágai egyetemen tanultak, s ott ismerkedtek meg Johann Hus tanaival, 1416-1441 között lefordították a Bibliát. Az inkvizíció elől Tamás sok hívével Moldvába menekült, de bibliafordítását végülis elkobozták. A *Bécsi*, a *Müncheni* és az *Apor-kódex* e fordítás másolatai. A legkorábbi köztük a *Bécsi Kódex* (1450k.), mely az Ószövetség kisebb könyveit tartalmazza. A *Müncheni Kódex* (Tatros, Moldva, 1466) a négy evangélium fordítását tartalmazza. Az *Apor-kódex* (XV. sz.) a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum Könyvtárában kutatható, benne a zsoltárok fordítása olvasható. A Jordánszky-kódex az említett kódexek után, a második fennmaradt bibliafordításunk. A kódexben ószövetségi, valamint újszövetségi (Szent Pál első tizenhárom levelét kivéve) részek találhatók.

1. APOR-kódex. XV. század. Másolat.

2. JORDÁNSZKI-kódex. 1516-1519. Hasonmás kiadás.

3. SZÉKELYUDVARHELYI Kódex. 1526-1528.

A *Székelyudvarhelyi Kódex* (1526-1528) az udvarhelyi volt római katolikus gimnázium tulajdona. A z apácák számára készült ferences kódexet jelenleg a helyi római katolikus plébánián őrzik. A Székelyföldről származó Nyújtódi András ferences barát fordította és írta a kódex első két részét (Judit könyvét és a katekizmust). Ezt a halálról szóló példák gyűjteménye követi, melyet feltehetően a kódex tulajdonosa, Nyújtódi húga, Judit apáca másolt. A kódex további részei az engedelmességről és a szerzetesi életről szóló elmélkedéseket, valamint evangéliumi szakaszokat tartalmaznak. A XVI. század közepén készült fatáblás, vaknyomásos bőrkötése valószínűleg az erdélyi reneszánsz kötések egyik korai példánya.

Kezdetijé Ttrogen az
scent Kodit Azzomij
Fonivenek első Reze. 20.
Kfaxat medosoknak bij-
valija banyott valo sok
nemzeteket az q blyro-
=dalmának alany. Ies q epiz-
te egy batalmas varost. melyet
nevezte | Egibatamisnak | Megye |
gő faragot. Egyekbe | Zerge az
kő falij. Magossag | Storn
seingsere. t. Zelesyegye | naq
temorok seye. t. harmijno | se
ingbure. | Terorint Pedeeg az
varosnak | Spata | az seingue
magossagba | Az Terornak
Pedeeg. mindig az meg zerge
között valo Egfallij. huz lab
nijom néra Zelesyegye | to Zerge

Nyomtatványok

1. SZENT BIBLIA, az Istennek O es Wy testamentvmanac prophétac es apostoloc által meg iratott szent könyuei. Magyar nyelvre fordittatott (Károlyi Gáspár és mások által) egészen és wijonnan az Istennek Magyar országban való anya szent egyházának épülésére. – Visolban, Mantskovit Bálint, 1590.

Teljes református bibliafordítás. Károlyi Gáspár (1529k.-1592) wittenbergi és svájci tanulmányai után 1563-1591 között kisebb megszakításokkal Göncön volt református pap. A fordításban felhasználta a Vulgata, a Septuaginta, továbbá a század nagy biblikus tudósainak, Franciscus Vatablus, Sebastian Münster, Santes Pagninus és Immanuel Tremellius fordításait és kommentárjait. Héber és görög szöveget is használt. Nincs tisztázva a korábbi részleges magyar fordításokhoz való viszonya, amelyekből bizonyára sokat merített. Heltai Gáspárra és Melius Juhász Péterre maga is hivatkozik. Felhasználta Székely István zsoltárfordítását is (Krakkó, 1548). A *Vizsolyi Biblia* többé-kevésbé átdolgozott kiadásai századokon át a legolvasottabb magyar könyvek voltak, és így a magyar irodalmi nyelv kialakulásában igen jelentős szerepet játszottak. A *Vizsolyi Biblia* példányszámát 700-800-ra lehet becsülni, ez a XVI. század legnagyobb magyarországi nyomdai teljesítménye.

A *Vizsolyi Biblia* hasonmás kiadása Geréb Attila székelyudvarhelyi református esperes tulajdona.

2. SZENT BIBLIA az az: Istennek Ó és Uy Testamentomában foglaltatott egész szent Írás. Magyar nyelvre fordittatott Cároli Gáspár által. Es mostan negyedszer, a Franciai nótákra Molnár Albertul rendelt Söltár Könyvel, Palatinátusi Catechismussal, s egy-házi könyörgéseknek és Ceremoniáknak formáival egyetembe ki bocsattatott, a Belgiomi Académiákban tanuló Magyaroknak forgolodások által. - Amstelodámban Jansónius János költségével 1645. esztendőben.

A *Vizsolyi Biblia* negyedik kiadása. A csonka példányt XVII. századi fatáblás félbőr kötés védi.

SzNMKv 1475

3. SZENT BIBLIA, az az: Istennek O es Uj Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar nyelvre fordittatott Caroli Gaspar által. Most pedig ujjobban ez öreg formában némely nehezebb, és homályosabb fordításu Sz. Írásbéli Locusoknak értelmes magyarázattal, az Istennek a Magyar nemzetben lévő Anyaszentegyházának hathatós épülésére ki-bocsáttatott. - Váradon, kezdettetett nyomtatása a veszedelem előtt: és el-végeztetett Colosvarat, Szenci K. Abraham által, 1660-1661.

Szenci Kertész Ábrám (mgh.1667) a XVII. századi Misztótfalusi Kis Miklóst megelőző magyar nyomdászat legkiemelkedőbb mestere. A magas színvonalon kinyomtatott *Váradi Biblia* Szenci legnagyobb nyomdai teljesítménye volt. Székelyföldi gyűjteményekben több példánya is található. A kiállításon a sepsiszentgyörgyi múzeum példánya látható egyszerű, XVIII. századi papírtáblás bőrkötésben.

SzNMKv 28.899.

Szent Biblia. Vizsoly, 1590.

4. SZENT BIBLIA. Az egész keresztyénségben bé-vött régi deák böttből magyarra fordította a' Jésus-alatt vitézkedő társaság-béli nagy-szombati Káldi György pap. - Béchben, nyomtatta Formika Máté, 1626.

Teljes katolikus bibliafordítás. Káldi György hitszónok és szentírásfordító 1572-ban, Nagyszombatban született. Egyetemi tanulmányait Rómában végezte. Erdély, Bécs, Brünn, Olmütz után 1615-től Nagyszombatban működött, 1625-ben Pázmány Péter támogatásával megalapította a pozsonyi jezsuita kollégiumot, amelynek haláláig, 1634-ig rektora volt. A bibliafordítás munkáját 1605-ben Pázmány felszólítására kezdte, és első kéziratát, feltehetően korábbi fordításkísérletek felhasználásával, két év alatt készítette el. Mintegy függelékként közölt *Oktató Intésben* bírálta Károlyi Gáspár és Szenci Molnár Albert protestáns fordítását. A latin Vulgata alapján készült fordítása végleges formában Pázmány, Bethlen Gábor, a bécsi kincstár és mások anyagi támogatásával 1626-ban jelent meg. Műve az első nyomtatásban megjelent, katolikus szerzőtől fordított teljes magyar Biblia. Többször megújított szövegéből vették a legújabb időkig a katolikus istentisztelet hivatalos szentírási szakaszait, perikópáit. Hatása a magyar nyelv fejlődésére a református Károlyi Bibliáéhoz hasonló.

Páter Beleni adományozta a kiállított példányt a csíksomlyói ferenceseknek (a XVII. sz. végén). A könyvet 1985-ben találtuk meg 122 könyvel együtt a csíksomlyói zárda falában. A XVII. századi restaurált, papírtáblás, vaknyomásos, késő reneszánsz stílusban díszített bőrkötése magyarországi (felvidéki) műhely terméke.

CsSzM 6235

Magyar Biblia-magyarázatok

1. SOÓS Kristóf: Az szent prophetaknak... írásoknak predicatiók szerint való magyarázattíának első része, Oseas, Ioel, Amos. - Bártfa, Klöss Jakob sen, 1601.

Evangélikus bibliamagyarázó prédikációk.

Sóvári Soós Kristóf Sáros megyei evangélikus nemes volt, elkészítette mind a tizenkét kisprófeta bibliai könyvének kommentárját. E kötet ennek első része. Mind ebben, mind az 1598-ban megjelent postillás művében állást foglalt a felekezetek közötti viszálykodás ellen.

A kötet Bethlenné Gyulai Klára (mgh. 1757) "Rákosi Magyar Théká"-jából származik. A papírtáblás bőrkötés barokk stílusú aranyozott gerincén Gyulai Klára monogramja (G. G. K.) és az 1751-es évszám olvasható. Gyulai Klára az erdélyi magyar könyvgyűjtés, könyvkiadás és tudománypártolás történetéből jó ismert Árva Bethlen Kata sógornője. Gyűjteménye az egyik legteljesebb és lehangulatossabb erdélyi női könyvtárunk a XVIII. század közepéről. Kötetei

férje, Bethlen Imre (1698-1765), udvarhelyi református kollégiumi főgondnok (1736-1765) könyvtáradományával kerültek az udvarhelyi iskola gyűjteményébe. Gyulai Klára tékája egyben az udvarhelyi Tudományos Könyvtár régi magyar nyomtatványokban mindmáig leggazdagabb részlege.

1729-ben a könyv tulajdonosa Városlalvi S. Dávid volt.

HRMTKv 167.

2. ENYEDI György: Az Ó es Uy Testamentum-beli helyeknek, mellyekből az Háromsagról való tudománt szokták állatni, magyarazattyok. Enyedi György... által deák nyelven iratott... Toroczkaí Mátétól... magyar nyelvre fordittatott. - Colosvarban, [typ. Heltai], Makai Nyirő János, 1619.

Unitárius bibliamagyarázat, az 1598. évi kiadás magyar nyelvű fordítása. A mű fordítója Toroczkaí Máté (1553-1615k.) 1579-től a jelentősebb erdélyi unitárius közösségek városaiban, Marosvásárhelyen, Udvarhelyen, Tordán, Radnóton, majd szülőhelyén, Torockón tartózkodott. 1594-ben Torockón volt unitárius lelkész, 1601 elején pedig a tordai unitárius zsinaton püspökké választották.

A kötet Székely László (1716-1772) erdélyi kálvinista nemes, író gyűjteményéhez tartozott. Az elsősorban szakirodalomban (jog, történelem, gazdaság, építészet, filozófia, protestáns teológiai irodalom) gazdag könyvtárát az udvarhelyi református kollégiumra bízta. A kötet címlapjának versóján az 1764-ben készítettetett rézmetszetű címeres ex librise látható. A könyvnek XVIII. századi papírtáblás bőrkötése van, barokk stílusban aranyozott gerinccel.

HRMTKv 369.

3. DERECSKEI Ambrus: Az Szent Pál apostol levele, mellyet irt az Romabeli keresztyeneknek. Magyar prédikatiokra rendeltetett, es az Szent Iras szerint meg magyaraztatott... - Debrecenben, Lipsiaí Rheda Pál, 1603.

Református bibliamagyarázó prédikációk. Derecskei Ambrus 1576-ban iratkozott be Wittenbergben az egyetemre. 1582-től Nagyváradon volt lelkész. 1597 és 1603 között, egészen haláláig a bihari református egyházmegye esperese volt. A főrészben a szerző 96 prédikáció keretében részletesen magyarázza Szent Pál apostol Rómaiakhoz írt levelének mind a 16 fejezetét. A prédikációk előtt néhány lapon keresztül Szent Pálról és a leveléről ad összefoglalást. A fejezetek elején ismerteti azok tartalmát.

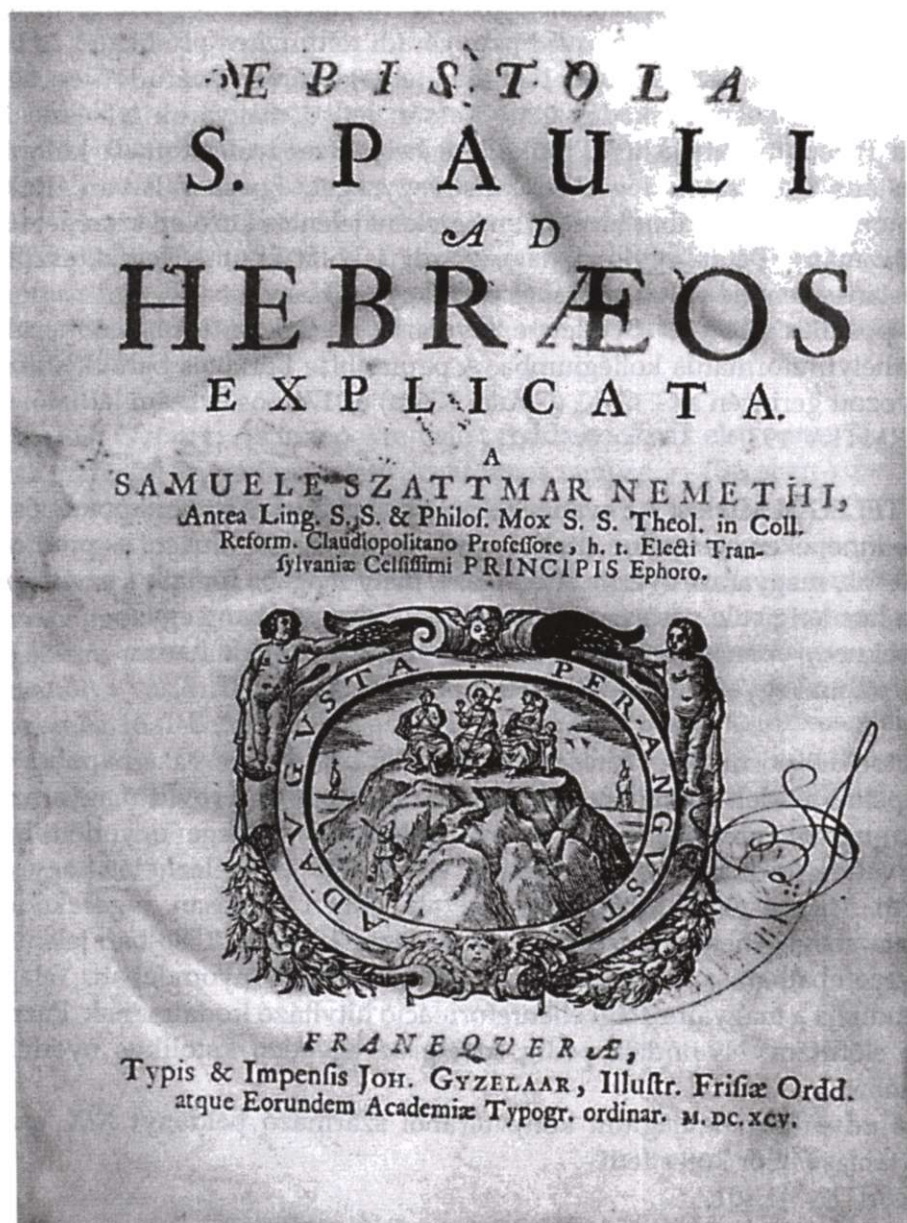
A kötet Bethlenné Gyulai Kata (mgh. 1757) rákosi magyar tékájával került az udvarhelyi kollégium könyvtárába. A XVIII. századi papírtáblás bőrkötés barokk aranyozott díszítésű gerincén a bibliofil asszony monogramja található (G. G. K.) 1746-os évszámmal. 1743-ban a könyv tulajdonosa Mátyás Pál volt.

HRMTKv 178.

4. SZATMÁRNÉMETHI Sámuel: *Epistola S. Pauli ad Hebreos explicata...* – Franequerae [Franecker], typis et impensis Johannis Gyzellar, 1695.

Református bibliamagyarázat. A kötetet a szerző ajándékozta 1701-ben Jenei Sámuel udvarhelyi református pap és esperes részére. 1719-ben a Jenei könyvtár további 58 kötetével került az udvarhelyi kollégium könyvtárába. Kötése XVII-XVIII. századi papírtáblás, vaknyomásos bőr.

HRMTKv 5996.

Szatmárnémeti Sámuel: *Epistola S. Pauli ad Hæbreos explicata*. Franecker, 1695 (HRMTKv 5996.)

5. ALVINCI Péter: Következik az postillanak masodik resze, melyben foglaltatnak az nyari predikaciuk (!) Szentháromság vasárnaptól fogva advent első vasárnapig. - Cassan, nyomtattatott Schulcz Danielne typographiajaba, 1634.

Református postillák. A könyv főrésze a Szentháromság-vasárnap és advent közötti 26 vasárnap evangéliumi szakaszához fűzött prédikációkat tartalmazza. Alvinci Péter (1570-1634) Nagyváradon és Nagyenyeden tanult, majd 1598 és 1601 között Wittenbergbe és Heidelbergbe látogatott. Hazatérése után előbb debreceni rektor, majd nagyváradi református prédikátor és bihari egyházmegye esperese volt. 1605-ben elhagyta Nagyváradot és egyévi nagykeréki lelkészi működés után Kassán lett a magyarok lelkésze. Mint David Pareus elveinek híve, működése helyén megvalósította a különböző protestáns irányzatok legalább külső egységét. Bocskai István, Rákóczi Zsigmond, Bethlen Gábor bizalmi embereként jelentős közéleti szerepet töltött be. Pázmány Péter egykori nagyváradi iskolatársának legfelkészültebb protestáns ellenfele volt a vallási és politikai vitákban.

A postillás kötet is Bethlenné Gyulai Kata rákosi tékájával került az udvarhelyi református kollégiumba. A papírtáblás bőrkötés barokk stílusban aranyozott gerincén a G. G. K. (Gyulai Klára) és 1746-os évszám látható.

HRMTKV 193.

6. TELEGDI Miklós: Az evangeliomoknak, mellyeket vasarnapokon és egyeb innepeken esztendoe által az anyaszentegyhazba oluasni es predicalni szoktanac, magyarazattyanc elseo resze, mely magaba foglallya az aduenttől fogua husuetig valo vasarnapi euangeliumokat egynehany egyeb innepeknec... euangeliomial es az oltari szentsegről valo három predicationual egyetembe... – Bechbe, Apffel Michael, 1577.

Katolikus postillák. A főrészben adventtől húsvétig, a vasárnapokra és fő ünnepekre rendelt evangéliumok szövege után egy-egy rövid magyarázat és három-három prédikáció áll. A evangéliumok szövege egyetlen ismert Újszövetség-fordításra sem vezethető vissza, így feltételezhető, hogy az is Telegdi Miklós (1535-1586) munkája, aki ebben szorososan ragaszkodott a Vulgata szövegéhez. A postillák 2. és 3. része 1578, ill. 1580-ban jelent meg Nagyszombatban, a Telegdi által alapított katolikus nyomdában. Telegdi a megindítója a magyarországi ellenreformáció hitvitázó irodalmának, Pázmány Péter előfutára. Nyomdája pedig sokáig az egyetlen katolikus nyomda az országban.

Az udvarhelyi kollégium könyvtárából származó példányt XIX. századi papírtáblás félbőr kötés fedi.

HRMTKV 41.401.

7. PÁZMÁNY Péter: Az Sz Irasrul es az Anyaszentegyházrul két rövid könyvecskék... – Bechben, nyomtatta Gelbhár Gergely, 1626.

Katolikus bibliamagyarázó tanítás. A kötet a csíksomlyói ferencesek könyvtárából származik, 1689-ben fellelhető a helyi összeírásban. A kötetet Páter László János Miklós csíki plébános további 24 "szép öreg könyveivel" került a kolostor tulajdonába. Egyszerű, papírtáblás pergamenkötése a XVII. században készült.

Pázmány Péter (1570-1637) protestáns családból származik, Nagyváradon született. Mint kolozsvári diák áttért a katolikus hitre, 1588-ban belépett a jezsuita rendbe. A kolozsvári, krakkói, bécsi és római főiskolákon tanult, majd Grácban volt tanár. Ezután Nagyszombatba, ill. a Pozsonyba menekített érseki udvarba került. 1616-ban esztergomi érsek, 1629-ben a pápa bíborosi rangra emelte. A katolikus papság képzésére 1623-ban, Bécsben megalapította a későbbi Pazmaneum néven ismert szemináriumot, 1635-ben pedig a nagyszombati egyetemet. A magyarországi barokk próza, valamint ellenreformáció jeles képviselője, egyházpolitikai munkásságával és hitvitázó írásaival döntően részt vett a katolikus vallás magyarországi új térhódításában.

CsSzM 1924.

8. KÁLDI György: Az innepek-re-valo predikatzioknak első resze, Sz. András napiatol-fogva Keresztelő Szent János napjaig... – (Bécsben-) Posonyban, nyomtatta Rikesz Mihály, 1631.

Katolikus postillák. A kötetben a többi ünnepek, amelyek nincsenek a vasárnaphoz hozzákötve (karácsony, vízkereszt, stb.), a szentek ünnepei evangéliumi szakaszai és azokhoz fűzött prédikációk találhatók. A mű egybekötött a vasárnapi prédikációkkal, amelyek ugyancsak Rikesz Mihálynál jelentek meg 1631-ben. A könyv a székelyudvarhelyi római katolikus plébánia könyvtárából származik. Fatáblás, vaknyomásos, barokk felé mutató, német típusú, késő reneszánsz bőrkötése a XVII. század első feléből való, feltehetően a Nagyszombat-Pozsony körzetből.

CsSzM 6624.

Az utolsó tárlóban

1. FESZÜLET

2. BIBLIA sacra vulgatae editionis Sixti V. et Clementis VIII. Pont. Max. iussu recognita atque edita. Editio nova. - Ex officina Ioannis Gregoire et P. Valfray, 1674.

A fatáblás, bőrkötéses Biblia a csíksomlyói ferencesek könyvtárából származik, 1695-ben szerepel a kolostori összeírásban.

CsSzM 2215.

“... ezzel befejezem elbeszélésemet. Ha összeállítása jól sikerült, úgy óhajtasom teljesült. Ha pedig csak gyengén és közepesen, akkor is azt tettem, ami tőlem tellett.”

2 Makk 15, 37-38 (a Septuaginta szerint)

IRODALOM

AGÉMIAN, Sylvia: Manuscrise miniaturate armene în colecții din România. București, Editura Meridiane, 1982.

HAAG, Herbert: Bibliai Lexikon. Budapest, 1989.

HAEBLER, Konrad: Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts. Bd. 1-2. Leipzig 1928.

JAKÓ Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977.

KÓDEXEK a középkori Magyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban 1985-1986. Budapest, 1986.

MAGYAR Katolikus Lexikon I-IV. Budapest, Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 1993-1998.

MUCKENHAUPT Erzsébet: A csíksomlyói Ferences Könyvtár kincsei. Könyvleletek 1980-1985. Budapest-Kolozsvár, Balassi Kiadó, Polis Könyvkiadó, 2000. november 8. Szabó Miklós-Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700. Szeged, 1992.

SZABÓ Miklós-Szőgi László: Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701-1849. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998.

SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I-XIV. Budapest, 1890-1909.

VILÁGIRODALMI Lexikon. 1- 15. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974-1993.

V. ECSÉDY Judit: A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473-1800. Budapest, Balassi Kiadó, 1999.

RÖVIDÍTÉSEK ÉS INTÉZMÉNYEK JEGYZÉKE

CsMKv Megyei Könyvtár, Csíkszereda

CsSzM Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda

GyÖKPlbKv Örmény Katolikus Plébánia Könyvtára, Gyergyószentmiklós

HRMTKv Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára, Székelyudvarhely

SzNMKv Székely Nemzeti Múzeum Könyvtára, Sepsiszentgyörgy

SzRKPLbKv Római Katolikus Plébánia Könyvtára, Székelyudvarhely

SzRLH Református Lelkeszi Hivatal, Székelyudvarhely

Geréb Attila székelyudvarhelyi református esperes

BIBLII DIN SECUIME

(sec. XIV-XVII)

Rezumat

Expoziția de Biblii organizată în anul aniversării a 70 de ani de la înființarea Muzeului Secuiesc al Ciucului este dedicată împlinirii a 600 de ani de la nașterea lui Johann Gutenberg (c. 1400-1468), inventatorul tiparului cu litere mobile. Organizată în colaborare cu Biblioteca Documentară din Odorheiu-Secuiesc, expoziția se înscrie și în șirul manifestărilor dedicate în întreaga Europă anului jubiliar 2000. Sunt prezentate selectiv câteva din cele mai valoroase Biblii manuscrise și tipărite din sec. XIV-XVII conservate în patrimoniul Muzeului Secuiesc al Ciucului, Bibliotecii din Odorheiu-Secuiesc, Muzeului Național Secuiesc (Sfântu-Gheorghe) și al unor colecții de carte veche ale cultelor.

Bibliile au fost expuse în următoarea grupare: manuscrise (sec. XIV), incunabule, biblii din sec. al XVI-lea, biblii ilustrate, biblii din sec. al XVII-lea, biblii poliglote, psaltiri, comentarii ale Bibliei, concordanțe biblice, dicționare de teologie biblică.

Cea mai veche carte expusă este copia unei "Evanghelii" în limba armeană, scrisă și miniată în 1354 la Surhat, în vestitul centru cultural și economic al diasporei armenе din Crimea. Tot în sec. al XIV-lea a fost copiat și un fragment de "Psaltire" în limba latină. Din sec. al XV-lea datează "Codicele Apor", care alături de "Codicele de la Viena" și de "Codicele de la München" cuprinde fragmente din cea mai veche traducere în limba maghiară a Bibliei. Între manuscrisele expuse figurează și "Codicele de la Odorhei", monument al limbii maghiare din anii 1526-1528, care conține Cartea Iuditei din Vechiul Testament.

Prima Biblie a fost tipărită în 1455 la Mainz de Johann Gutenberg în circa 180 exemplare. Din această Biblie, numită de cercetători "Biblia cu 42 de rânduri", se mai păstrează astăzi 48 de exemplare mai mult sau mai puțin complete, precum și câteva fragmente. Din păcate, în colecțiile noastre nu există nici un exemplar sau fragment din Biblia lui Gutenberg, dar se păstrează 10 Biblii tipărite în anii 1478-1498 în cele mai vestite tipografii și case de editură europene. Dintre acestea a fost expusă Biblia editată în 1478 la Veneția de Leonhard Wild pentru Nicolaus von Frankfurt, și cea tipărită în 1487 la Nürnberg de cel mai productiv tipograf și editor german al sec. al XV-lea, Anton Koberger.

Tipărite în limbile latină, ebraică, greacă, armeană, siriană și maghiară, Bibliile sunt o expresie a gândirii și culturii creștine din sec. XV-XVII, a influenței umanismului, renașterii, a diferitelor curente ale reformei și contrareformei. Bibliile au fost traduse, redactate și comentate fie de sfinții părinți ai bisericii (Joannes Chrysostomus Sanctus Ambrosius, Thoma de Aquino), fie de cei mai cunoscuți autori ai epocii (Nicolaus de Lyra, Erasmus

Rotterdamus, Theodore de Běze, Martin Luther, Eobanus Hesus, Johann Dietenberger, Johann Buxtorf, Immanuel Tremellius, Arias Montanus, Santes Pagnino, François du Jon, Jean Calvin, Joannes Cocceius, Károlyi Gáspár, Káldi György, Pázmány Péter, etc.).

Cărțile expuse provin din tipografii și case de editură celebre, precum Koberger din Nürnberg, Estienne din Paris și Geneva, Plantin și Blaeu din Amsterdam; totodată, atrag atenția vizitatorilor și prin aspectul lor grafic deosebit, prin eleganța literei de tipar și a ilustrațiilor, prin legăturile de epocă ornamentate în stil gotic, renașcentist sau baroc.

BIBELN IM SZEKLERLAND

(XIV.-XVII. Jahrhundert)

Zusammenfassung

Die Bibelausstellung an der 70. Jahreswende des Csikszeklerischen Museums ist dem 600. Geburtstag von Johann Gutenberg (1400-1468), der das Buchdrucken mit beweglichen Metallettern erfunden hat, gewidmet. Unsere, mit dem Wissenschaftlichen Museum von Odorheiu-Secuiesc gemeinsam organisierte Ausstellung ist eine der Veranstaltungen, die europaweit anlässlich des Jubiläumsjahres 2000 organisiert werden. Für die Ausstellung wurden einige der wertvollsten handschriftlichen und gedruckten Bibeln aus den XIV.-XVII. Jahrhunderten ausgewählt, die im Csikszeklerischen Museum, im Wissenschaftlichen Museum aus Odorheiu-Secuiesc und im Nationalen Szeklermuseum aus Sfântu-Gheorghe, bzw. in einigen Parochien aufbewahrt sind.

Die Bibeln wurden in der folgenden Gruppierungen ausgestellt: handschriftliche Bibeln (XIV. Jahrhundert), Wiegendrucke, Bibeln aus dem XVI. Jahrhundert., mehrsprachige (polyglotte) Bibeln. Dann folgen die Psalmen, die Bibelerläuterungen, die Bibelkonkordanzen und die Wörterbuecher der theologischen Bibeln.

Das aelteste der ausgestellten Büchern ist die Kopie eines armenischen Evangeliums, geschrieben und miniiert 1354 in Surhat, in dem berühmten Kultur- und Wirtschaftszentrum der armenischen Diaspora von Krim.

Auch im XIV. Jahrhundert wurde ein Fragment aus den Psalmen im Lateinischen kopiert. Der "Kodex Apor" ist aus dem XV. Jahrhundert, der neben den Münchner und Wiener Kodexen die ältesten ungarischen Bibelübersetzungsfragmente enthält.

Unter den ausgestellten Handschriften finden wir das ungarische Sprachdenkmal aus den Jahren 1526-1528, den Kodex von Odorheiu-Secuiesc, in dem das Buch von Judit des Alten Testaments drin steht.

Die erste Bibel wurde von Johann Gutenberg 1455 in Mainz in ungefähr 180 Exemplaren gedruckt. Von dieser 42 zeiligen Bibel werden heute 48 vollständige oder weniger vollständige Stücke, bzw. Fragmente aufbewahrt. Leider haben wir in unseren Sammlungen kein Exemplar oder wenigstens Fragmente von der Bibel Gutenbergs, aber wir verfügen über 10, zwischen den Jahren 1478-1498 von den berühmtesten Druckereien und Verlagen Europas gedruckten Bibeln. Von diesen wird die Bibel, die im Jahre 1478 in Venedig von Leonhard Wild für Nicolaus von Frankfurt, bzw. die 1487 in Nürnberg von dem produktivsten Drucker des XV. Jahrhundert, Anton Koberger, gedruckt wurde, ausgestellt.

Die in lateinischer, hebräischer, griechischer, armenischer, sirianischer und ungarischer Sprache gedruckten Bibeln sind Ausdrucksweisen des christlichen Denkens und der christlichen Kultur in den XV.-XVII. Jahrhunderten, der

Einfüssen des Humanismus, der Reformation und Gegenreformation, der verschiedenen Strömungen des Reforms und Gegenreforms.

Die Bibeln wurden entweder von den bekanntesten Verfassern der Zeit (Nicolaus de Lyra, Erasmus Rotterdamus, Theodore de Bèze, Martin Luther, Eobanus Hessus, Johann Dietenberger, Johann Buxtorf, Immanuel Tremmelius, Arias Montanus, Santes Pagnino, Francois du Jon, Jean Calvin, Joannes Cocceius, Karolyi Gaspar, Kaldi Gyorgy, Pazmany Peter, usw.) oder den heiligen Patern der Kirche Joannes Chrysostomus Sanctus Ambrosius, Thoma de Aquino) überstzt, verfasst und kommentiert.

Die ausgestellten Buecher kommen aus den berühmten Druckereien und Verlagen, wie z.B. der Nürnberger Koberger, der Pariser und Genfer Estienne, der Amsterdamer Platin und Blaeu. Gleichzeitig erwecken der besondere graphische Aspekt, die Schoenheit und Eleganz der Buchstaben und Illustrationen, bzw. die Buchbindung in gotischer, renaissancer, barocker Stil der ausgestellten Werken die Aufmerksamkeit der Besucher.

